

La història contemporània de Catalunya en l'ensenyament primari i secundari, 1970-1990

Francesc Xavier Hernández Cardona

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
DIVISIÓ I
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL

"LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA EN
L'ENSENYAMENT PRIMARI I SECUNDARI, 1970-1990"

per Francesc Xavier Hernández i Cardona

Director de la Tesi: Dr. Pelai Pages i Blanch
Setembre del 1993.

CAPÍTOL 8. FUNCIONALITAT CENTRAL DELS LLIBRES DE TEXT

El llibre de text d'història. Llibres de primària i franquisme. Llibres de secundària i franquisme. Iniciatives de resistència i canvi. Llibres de text i LGE. Transició democràtica i impugnació dels llibres de text. Nou protagonisme del llibre de text. Reforma i llibre de text. Els autors i l'administració.

EL LLIBRE DE TEXT D'HISTÒRIA.

El llibre de text ha tingut i té una importància fonamental a l'ensenyament. Importància que és generalitzable a totes les matèries, però que adquireix una funcionalitat central en el cas de la història. A diferència d'altres matèries més instrumentals, en història el llibre ha estat tradicionalment subjecte i objecte de l'ensenyament.

El plantejament de la història com a matèria escolar d'ençà el segle XIX, al servei de la consolidació dels nous estats-nació capitalistes, amb la finalitat d'assegurar la formació patriòtica i la transmissió dels valors dominants del sistema, conferia a la història una estructura discursiva. L'alumne havia d'aprendre, en conseqüència, tot un seguit de fets gloriosos militars, la història dels enfrontaments contra els altres i els esdeveniments polítics, òbviament, per refermar el sentiment de pertinença nacional. L'única possibilitat procedimental que se'n deduïa era la memorització. Així, la memorització dels continguts del llibre de text ha estat, singularment en història, l'única metodologia que forjaria la tradició didàctica de la matèria a l'ensenyament. Estudi del llibre que venia acompanyada d'explicacions o reiteracions del professor a propòsit dels mateixos continguts.

En conseqüència, l'estudi dels llibres de text és fonamental per establir objectivament allò que realment arribava i arriba als estudiants, ja que la importància del llibre en història, ha estat i és fonamental. Aquesta és una de les raons fonamentals que ens ha impulsat a fer de l'estudi dels continguts dels llibres de text el pilar central del present treball de recerca.

Com ja s'ha destacat a bastament en el capítol primer, la història neix com una matèria ideològica durant el segle XIX i manté incòlumes aquestes funcions dins l'Estat espanyol, pràcticament fins la promulgació de la LGE. Durant tot aquest llarg període les característiques dels llibres de text es mantenen pràcticament immutables. Els estudis del llibre de text de geografia i història del segle XIX i fins el franquisme que s'han realitzat fins ara, i entre els quals cal destacar els d'A. Luís, J.G. Puchol, J. A. Alvarez Oses, R. Valls, etc. (1), ens evidencien, amb escreix, la funció ideologitzadora de la història i la geografia. La present recerca incidirà, en els següents capítols, en un període no estudiat (1970-90) prèvia constatació de la funcionalitat central del llibre de text, en història, després de la LGE.

Dels capítols anteriors se'n dedueix la importància del marc legislatiu per enquadrar el pes i el paper de la història a l'ensenyament. Ara bé, la concreció del marc legislatiu a l'aula ha passat en la major part dels casos pel llibre de text, que esdevé en conseqüència un objecte d'estudi útil per avaluar com es concreta la legislació a l'aula. Cal no oblidar al respecte que el llibre de text mai ha esdevingut un element independent i que sempre ha estat tutelat i controlat minuciosament per l'administració. Així, l'aprovació d'un llibre per a l'ensenyament sempre ha hagut de passar els filtres de control establerts pels poders polítics, a través de comissions o serveis, encarregats de verificar si els textos s'adequaven o no a la normativa i a les programacions decidides políticament. Aspecte que

reforça l'interès de l'estudi dels llibres de text en tant que estan inspirats en un determinat marc polític-legal i, alhora, palesen el valor afegit secundari d'haver passat filtres de control administratius (2).

Tot i l'interès i importància que té l'estudi del llibre de text durant el segle XIX, iniciarem directament la valoració en el període del primer franquisme, atès que representa un precedent immediat a la situació actual. Aquesta no és, però, la raó fonamental; n'hi haurien d'altres d'importants: la sospita que molts tòpics encunyats per la història franquista han perviscut en períodes posteriors i han impactat en la formació de la població. Cal no oblidar que bona part dels docents en actiu, a l'hora de redactar el present treball, van ser educats en període franquista i conserven fins a cert punt una visió pejorativa de la història entesa com ideologia i manipulació. Impacte aconseguit i perpetuat en bona part a través dels llibres i que en certa manera pesa directament o indirecta sobre el professorat.

LLIBRES DE PRIMÀRIA I FRANQUISME

Durant els primers temps del franquisme va haver-hi una reculada quant a universalització de l'ensenyament, donant-se unes taxes d'escolarització primària i d'estudis secundaris baixa. El batxillerat continuava amb una finalitat propedèutica i era absolutament minoritari. En aquest panorama caracteritzat pel raquitisme educatiu, el nombre d'editorials dedicades al llibres de text, la varietat d'aquests i, fins i tot, la magnitud de les edicions eren relativament baixes.

La qualitat dels llibres de postguerra deixava molt a desitjar, fins i tot ja en una perspectiva material: qualitat del paper, dels textos i de les il·lustracions. Els continguts de geografia i història

van ser, òbviament, altament ideològics, com s'ha assenyalat en capítols anteriors, ja que ideològiques eren les directrius que es donaven per a les programacions.

Pel que fa a primària val a dir que les informacions barroeres de caràcter totalitari s'estenen mecànicament en els llibres fins a ben entrats els anys seixanta, sense que s'apriciïn canvis qualitatius, moderació del llenguatge o augment de la qualitat. A primària, a partir dels llibres de lectures, a partir dels llibrets d'història, o bé a partir d'enciclopèdies, es repeteixen els mites de la història d'Espanya recuperats, atíats o potenciats pel franquisme. Vegem algunes de les característiques principals.

La història d'Espanya apareix molt vinculada als desitjos divins, ja que Déu atorga al país els millors dons. Els fets militars són els autèntics estructurants i van pivotant a partir de determinats fets i personatges: *Sagunto, Numància, Don Pelayo, el Cid Campeador, Fernando III el Santo, Guzmán el Bueno, Reyes Católicos, Colón, Gonzalo Fernández de Córdoba, Cortés, Pizarro, Felipe II...* normalment els llibres acaben amb les glòries de Franco que liquida un tenebrós règim republicà que només es cita amb exabruptes. Òbviament, en la immensa majoria dels llibres de primària la paraula Catalunya no apareix citada ni una sola vegada. Les referències històriques a Catalunya són pràcticament inexistentes i quan es fan paleses ho fan de manera subordinada a la història d'Espanya.

La quantitat de llibres de primària editats entre el 1939 i el 1960 és relativament extensa. Dels diferents llibres analitzats, el de José Muntada Bach, *España es mia* (3) és potser un dels més paradigmàtics i ens dona idea del caràcter de la història en aquests tipus de llibres. Molts dels tòpics presents en la majoria dels llibres estan ben representats en aquesta obra. D'altra banda el llibre, pensat i fet a Catalunya en el 1949, va ser editat a partir del 1950, i en

successives edicions, sense canvis es va mantenir fins a la segona meitat dels seixanta. Un sucint comentari d'alguns dels seus paràgrafs ens pot ajudar a situar algunes de les característiques que respecte als llibres de primària hem assenyalat anteriorment.

El primer tema de lectura *En busca de una tierra mejor* és ja simptomàtic:

"Cuando Dios creó el mundo, guardó para España las cosas mejores. Por eso los primeros hombres soñaban con nuestra patria, que desde los tiempos más lejanos, tiene hijos valientes y buenos que son su riqueza mayor" (4).

Les referències al món antic són diverses i se'n destaca el paper de Viriato, capità "español", i dels "españoles" a Numància. Ve després la reconciliació amb Roma:

"Los romanos ya nos han concedido ventajas y derechos; ya somos respetados y queridos por ellos, y nosotros les correspondemos de corazón y les ofrecemos el servicio de nuestros mejores hijos. Como Trajano, que es el mejor de los emperadores... Admirad en Roma la Columna Trajana... y leeréis en ella, como en un libro de mármol, las campañas victoriosas de este general español. España es famosa en Roma por la valentía, el talento y la honradez de sus hijos" (5).

La reconquesta, després de la victòria de Covadonga, és un dels plats forts de la història; aquí surt citada per primera vegada la paraula Catalunya:

"El pueblo español quiere reconquistar toda la Patria que ha perdido, y con sangre la recupera poco a poco hasta que pueda verla libre de enemigos... (ve a continuació un llarg llistat de reis i finalment)

... Los musulmanes quieren atravesar los Pirineos y apoderarse de Francia y de Europa entera; pero les cierra el paso Sancho III el Mayor de Navarra, que quiere ver unidos todos los pueblos de España. Cataluña, con el Conde Berenguer III el Grande, frena el avance de los musulmanes llamados almorávides.

Así España, como un muro fuerte resiste una riada, evita que los musulmanes sean los dueños del mundo desde el siglo X" (6).

El rei Jaume I es l'únic que queda recollit en les pàgines del llibre, que s'estenen a bastament sobre el Cid, Alfons VIII, Ferran III de Castella, etc.

"Jaime I el Conquistador aseguró el fuerte gobierno de Aragón y Cataluña, y emprendió la conquista de Mallorca. Los expedicionarios estaban entusiasmados de acompañar al soberano de rubia cabellera y aire señorial; llagaron a la Isla Dorada, comulgaron y entraron en batalla; murieron los mejores caballeros, pero Jaime I ganó la batalla y los almohades perdieron su paraíso.

Valencia, que habia caido de nuevo en poder de los moros, se rindió al Conquistador para enriquecer la Corona de España.

Y para que su obra nacional se redondeara, Jaime de Aragón ayudó al Rey castellano, ganándole Murcia.

Y desembarcó en Ceuta.

Como un vigía celoso evita que ni en los alrededores del castillo se meta nadie, así Jaime de Aragón montó su guardia en el Mediterráneo, para que la devolución o Reconquista de España fuese un hecho seguro, firme y glorioso." (7).

Si curiosa és la interpretació de Jaume I, també ho és la dels reis Catòlics als quals es dedica molt espai, entre altres coses es diu:

"Y un día de diciembre, a fines del siglo XV, fué proclamada Reina de Castilla la princesa rubia, que avanzaba sobre su caballo, vestida de blanco y oro, mientras el pueblo segoviano gritaba en la plaza Mayor:

-¡Castilla, Castilla, Castilla por Isabel!

Fernando de Aragón era el mejor mozo de España; guapo, fuerte, decidido, enérgico y constante; viva la mirada; inteligente, listo y simpático.

¡Si este príncipe aragonés se casara con la princesa rubia!

Mas Isabel era precavida y juiciosa, es decir pensaba bien las cosas, y envió a quien supiese observar cómo eran sus pretendientes de dentro y fuera de España. Regresó el listo mensajero o enviado, y pues Fernando era el mejor, Isabel se casó con el príncipe aragonés.

Murió Juan II de Aragón; entonces, su hijo Fernando heredó esta corona; así se unieron al reino castellano Aragón, Cataluña, Valencia, Cerdeña y Sicilia.

Tan sólo faltaba la unión de Navarra, Granada y Portugal; pero a pesar de ello, Isabel y Fernando fueron los verdaderos reyes de España.

Por piadosos y buenos se ganaron el sobrenombre de Reyes Católicos.

La reina era enérgica y dulce a la vez; recorría las tierras del reino para escuchar a los pueblos y ayudarlos, todo lo confiaba en Dios.

Descansaba en su palacio, en su hogar, y cosía y remendaba la ropa del rey y bordaba con sus hijas; era la mejor ama de casa, que se siente feliz con los suyos" (8).

El període modern és objecte d'ampli tractament del què es destaca el poder d'Espanya i la colonització d'Amèrica. La decadència queda reflectida en el capítol *Penas de España* on es fa una breu referència a Catalunya:

"Felipe III es débil y Felipe IV es más débil aún; por eso perdemos Flandes, hasta que solo los Pirineos señalan el límite de España en Europa.

Y Portugal, que por la gran obra de Felipe II era de España, se separa, se hace independiente, por los errores de nuestros gobernantes; se rompe así la unidad ibérica.

Los malos políticos y los españoles flojos hacen que España se deshaga como un cuerpo muy enfermo. Cataluña, seria y trabajadora, y Andalucía, rica y alegre, se ven maltratadas y tienen el mal pensamiento de querer separarse también de la Patria común..."(9).

Després d'esplaiar-se llargament sobre la conquesta de Gibraltar es fa una valoració crítica del govern dels borbons:

"Ha comenzado a reinar en España la Casa de Borbón con Felipe de Anjou, quien se debe a su abuelo, Luis XIV. ;España hará lo que diga Francia! Para colmo, nuestro tonto embajador en París exclama satisfecho: "Que gozo, ya no hay Pirineos".

Es decir, para los malos patriotas, España no existe porque se confunde con Francia.

Felipe V desilusionado, se retira, y les sucede su hijo Fernando VI, quien por ser buen español, exclama: "Nunca consentiré ser, en el trono de España, virrey del rey de Francia".

Carlos III tolera a nuestros enemigos de dentro y de fuera, y su ministro, el marqués de Esquilache, que ha venido de Nápoles, quiere cambiar las costumbres de España y el pueblo protesta airadamente..."(10).

La història contemporània es liquidava en aquests llibres i en altres de primària de manera molt ràpida, magnificant la guerra d'Independència, destacant ambíguament les guerres carlines i aterrant aviat en la Guerra Civil. En la guerra del Francès s'esmentava el paper dels catalans:

"De Manresa partió el grito de alarma y de defensa común de las tierras catalanas; los vecinos, viendo que los soldados españoles

estaban encerrados por culpa de jefes vendidos al enemigo, levantando en alto los estandartes de la Purísima y de los Santos Patronos, escalaron la santa montaña... Gerona, defendida por el general Alvarez de Castro, fué la desesperación de los franceses.." (11).

El paper dels catalans, tot i que Cabrera no és reconegut com a tal, torna a esmentar-se en el capítol de les guerres carlines:

"Carlos ha vuelto diciendo: "¡Catalanes: la religión de nuestros padres está oprimida; la Patria, que tanto amamos, ultrajada! ¡Catalanes : a la lucha"..." (12).

Sense cap referència més a Catalunya el discurs delirant prossegueix amb l'explicació del Alzamiento, el paper de Jose Antonio, Calvo Sotelo i la vida de Franco, per acabar amb la guerra civil i un curiós epíleg, tan religiós com el de l'inici del llibre:

"...El Caudillo de España prepara en el frente del Ebro las grandes batallas finales.

Los rojos pierden la batalla del Ebro, y, por ello, el Ejército Nacional puede perseguirlos hasta la frontera francesa.

Y España obtiene, como tantas veces, la gran victoria sobre los enemigos de Dios y de la Patria.

Ha vuelto la paz, y, con ella, el orden, la justicia y el trabajo.

Vuelve a colocarse en las Escuelas el Crucifijo, que fué arrancado por los ateos o sin Dios, aunque no pudieron arrancarlo del corazón de los niños.

El Gobierno del Caudillo da leyes cristianas que defienden al obrero, a la familia y al niño.

España continua su Historia, y quiere y aplaude a Franco...

...Cuando la lectura acaba, Jesús, que nunca nos deja de su mano, os despierta para deciros:

- *Sed como estos patriotas, que siempre llevaron a España en su corazón y en su pensamiento.*" (13).

Aquests paràgrafs seleccionats sobre el tipus d'història que es subministrava a primària fins el 1966 són prou expressius. Val la pena destacar, però, dos aspectes: d'una banda es feia realment difícil convertir una història de derrotes militars en font d'exaltació nacional (14). D'altra banda, cal destacar que el discurs no era inofensiu, ans al contrari, es tractava d'un discurs altament eficaç en la formació (deformació) dels alumnes de primària. Recents estudis de Kieran Egan posen de manifest que la història en clau de conte o llegenda, amb bons i dolents i amb personatges que porten un determinats valors, sintonitza molt bé amb els alumnes de primària. Per dir-ho d'una altra manera: els mites encunyats esdevindrien durant molt de temps punt de referència històric per a moltíssims ciutadans espanyols.

LLIBRES DE SECUNDÀRIA I FRANQUISME.

Els llibres de text d'història de secundària presenten moltes variacions en tots els sentits respecte als de primària. Així, mentre que els llibres de primària mantenen un tipus de discurs i estructura pràcticament invariable fins als finals dels seixanta, els llibres de secundària presenten diverses tipologies segons diferents etapes. Pràcticament a cada remodelatge del batxillerat correspon un tipus de llibre formal i qualitativament diferent. La primera fase és la de la immediata postguerra, fins el 1953; que coincideix amb la vigència del pla de 1938; la segona del 1953 al 1967, que coincideix amb el pla de 1953, i la tercera del 1967 al 1975, que coincideix amb el pla 1967.

Podem constatar, doncs, canvis i evolució en els llibres de text del batxillerat segons els diferents plans d'estudis vigents. A mesura que

canvien els plans d'estudis els continguts es tornen més universals i, en certa manera, més eclèctics. Cal recordar que l'ensenyament secundari era el que realment importava al règim i que, en certa manera, els canvis de pla d'aquest ensenyament, com s'ha vist en capítols anteriors, responen a canvis d'orientació i de conjuntura política del règim.

En general, a la primera fase, el pes de la història contemporània és limitat, guanyant una mica més de pes en la segona i la tercera. En cap dels tres moments, però, la història de Catalunya tindrà absolutament cap paper, pràcticament ni com apèndix de la història d'Espanya. El referent espanyol i a partir del 53, l'universal o general, seran els estructurants de la matèria a l'aula. A fi de comprovar les diferències entre les etapes i l'evolució resulta efectiu comparar com es tracta un tema punyent d'història contemporània en cadascun dels tres períodes. En aquest sentit el tractament de la Segona República resulta interessant i ens dona moltes idees sobre l'evolució del tractament de la història.

Durant el primer període el tema de la República es tracta amb molta brevetat; de fet hi ha llibres en els quals ni tan sols hi apareix. L'anàlisi del període es limita a frases condemnatòries diverses i, en general, el nivell historiogràfic està molt per sota del nivell aconseguit en altres temes. En aquest sentit, els llibres dels primers moments de postguerra presenten un llenguatge més exagerat que els del final del període. Cal destacar que l'atenció que es presta a Catalunya es escàs o nul, i sorprenentment es fan poquíssimes referències al separatisme. Citem a continuació alguns paràgrafs significatius, tot i recordant que l'atenció dedicada al tema és escassa.

"...España ya es el campamento en el que se han dado cita todas las fuerzas del mal: la masonería, el judaismo, las internacionales; todos

los gérmenes y fermentos que producen la ruina de los pueblos..." (10).

"Al ejército se une todo lo que queda de sano en la sociedad española: la falange, los requetés, las masas derechistas,..." (11).

"La república fue recibida con el júbilo soez de las clases populares... la hez del populacho madrileño... destacados elementos de la masonería que destacaban en el primer gobierno ... el masón emperador del Paralelo ... crímenes que se gestaban a la sombra de las logias... algunos políticos servían a compromisos judaicomasónicos... una organización de tipo nuevo en nuestra patria, inspirado, pero no calcado, en los partidos totalitarios de Italia y Alemania aparecía en España con el nombre de Falange Española..." (12).

"...el peso del extremismo societario y antinacional se hizo bien pronto insoportable..." (13).

"... En el VII Congreso de la Komintern... se decide la formación del frente único de los comunistas con otras fuerzas proletarias y burguesas para hacer frente al fascismo y procurar el triunfo del ideario soviético"(14)

La segona fase que s'acusa en els llibres de text de secundària ve marcada pel pla de 1953 i introdueix factors de moderació. En aquest pla no hi van existir directrius de com s'havia d'emplenar la història per formar en valors patriòtics. Una nova assignatura, desvinculada de la història la FEN (*Formación del espíritu Nacional*), s'encarregava d'aquest afer i de la retòrica de l'Imperi, que abans ocupava dos cursos. A partir del 1953 el referent històric va passar a ser la Història Universal i la Història Universal i d'Espanya.

Pel que fa a les opcions dels autors aquestes s'agrupen en tres tipologies:

1) Els que mantenen el caràcter pamfletari del període anterior

- 2) Els que procedeixen a desmuntar el caràcter pamfletari mantenint, però, unes clares coordenades ideològiques pro-règim.
- 3) Els que inicien una via rupturista dins de les possibilitats del sistema.

Com en el cas precedent, l'anàlisi de com es planteja el tema de la República resulta bastant il·lustratiu. Els autors del primer bloc mantenen encara un llenguatge virulent condemnatori del règim republicà i amb molt poques referències als aspectes autonòmics. Amb tot, el llenguatge es molt més matisat.

"...la Segunda república fue una segunda edición, no corregida, pero sí aumentada de lo que había sido la primera, porque su sentido antiespañol, sus errores y sus crímenes se multiplicaron..." (15)

"...los separatistas cobraron nuevos bríos, se concedió el estatuto a Cataluña, y otras regiones, minadas por el morbo separatista, esperaban también su estatuto como medio de contribuir a la desmembración de la Patria..." (16).

"...todas las fuerzas disolventes -marxismo, masoneria, judaismo-, encontraban ambiente propicio para su funesta labor..." (17).

"...los desórdenes y las huelgas aumentaron, y en España se comenzó a vivir el prólogo de una revolución roja..." (18)

La segona tipologia d'autors intentaven desvincular-se del pamflet buscant un discurs més moderat, però distanciant-se alhora dels autors més rupturistes. L'ambigüitat del llenguatge és una de les característiques que es manifesta en les obres d'aquest col·lectiu.

"... de 1931 a 1936 vive la república una vida precaria llena de turbulencias interiores... en general la República fue antinacional,

anticatòlica y se caracterizó por incendios de templos y destrucciones..." (19).

"...se producen huelgas con episodios sangrientos. Se aprueba en las Cortes una Constitución de carácter extremista" (20).

"... se quiso separar la Iglesia del estado... se intentó reformar la distribución de la propiedad agrícola... se planeó alterar la estructura del ejército. Se concedió la autonomía a Cataluña" (21).

Finalment el grup rupturista ve representat exclusivament en aquest període per dos autors, Jaume Vicens Vives i Santiago Sobrequés. Pel 1954 publicaven la primera versió del *Agora* a l'editorial Teide, versió que apareixeria modificada encara més positivament a l'edició del 1962. Ambdós autors introdueixen un tipus de discurs progressista des de tots els punts de vista tenint en compte les circumstàncies de l'època. La censura s'esquiva amb un ritme de silencis, afirmacions i concessions realment molt pensat.

Així en el text es revaloritzava de manera ponderada i equilibrada la Constitució del 1931:

"fue esencialmente democrática, laica y socializante" (22), o bé a l'edició del 1962: *"fue esencialmente democrática, regionalista, laica y socializante"* (23).

Es destaca el paper moderat d'Azafía: *"resolvió con drástica dureza intentonas subversivas de los anarquistas"* (24)

Els llibres de la tercera etapa, 1967-1975, responen al remodelatge del batxillerat del Pla de 1967 que va comportar variacions de les assignatures d'història concebudes com Història General i d'Espanya. Els nous temaris reduïen molt els continguts d'història o, per dir-ho

amb més precisió,, mantienien una temàtica àmplia a impartir en molt poques hores. Com a conseqüència els llibres concentren continguts i es tornen encara més enciclopèdics i densos. Els temes de la història contemporània d'Espanya, seguint tòniques anteriors ocupen un espai irrellevant. Pel que fa a l'exemple del tractament de la República en aquest període es fa difícil de seguir, atés que la majoria dels llibres el despatxen en unes poques ratlles. Amb tot, perviu el model possibilista eclèctic de Vicens d'una banda, i el que respon a l'herència semi-pamfletària, cada cop però més eclèctica (25). A les acaballes del període franquista la moderació era ja la tònica dominant.

En general i per a tots tres subperíodes, el tipus de llibres es va caracteritzar pel seu to discursiu amb un predomini espacial del text. Les il.lustracions eren escasses i de no massa qualitat, excepció feta dels llibres publicats a partir del 70, que acusen els remodelatges formals iniciats a primària. Pel que fa a la seva concepció didàctica era pobre, amb escasses propostes d'activitats i exercicis.

INICIATIVES DE RESISTÈNCIA I CANVI

El panorama general dels llibres d'història, de primària i de secundària, durant el primer franquisme es caracteritza per la preeminència del relat descriptiu, la manca de propostes didàctiques i la pobresa d'il.lustració i maquetes potencia llibres pesants tant pel que fa a la forma com al contingut.

Els primers esforços de renovació notables parteixen, sobretot, de Catalunya. L'editorial Teide, fundada precàriament el 1942 per Frederic Rahola amb el suport de Jaume Vicens va ser, sens dubte, la punta de llança del resistencialisme editorial. Els primers intents no van ser massa afortunats. Un primer llibre d'Enric Bagué, *Historia de*

la Cultura y la Técnica, va ser retirat dels centres docents per ordre ministerial (26). L'edició de les *Beceroles*, primer llibre de lectura en català, d'Àngels Garriga, tampoc va assolir (òbviament) massa èxit de vendes. Les coses van començar a canviar a partir del 1954; l'editorial va aconseguir una considerable presència a l'ensenyament secundari gràcies als treballs de Vicens, Sobrequés i Bagué. A partir d'aquesta data l'activitat de l'editorial es redoblà per múltiples vies d'actuació basades en el possibilisme, en la renovació, l'actualització de continguts en una sintonia europea i en la innovació didàctica (i cal recordar que tant Vicens com Bagué havien estat docents de l'Institut-escola).

Mentre, la societat va canviant amb el desenrotllisme dels seixanta, que comporta un augment espectacular de les condicions de vida i de consum per a una part important de la població. L'accés a l'ensenyament, primari i secundari, per amplis sectors de les classes populars, esdevé una realitat. L'ampliació d'instituts i centres de primària és constant, així com l'augment de les plantilles del professorat; malgrat tot, s'està molt lluny encara d'aconseguir la plena universalització de l'ensenyament.

En aquest context expansiu apareix un llibre que marcarà un punt referent important: es tracta d'un nou material de l'Editorial Teide: l'"Apto" obra col·lectiva de diversos autors, tutelada directament per Frederic Rahola (27). Es tracta d'un llibre de síntesi de diferents matèries destinat a preparar l'ingrés en el batxillerat. En aquest volum es prefiguren les característiques que incidiran en els llibres de text de les properes dècades (28). Formalment l'Apto recull encara les tradicions de les velles enciclopèdies de primària, amb una reelaboració tendent a preparar l'ingrés al batxillerat. En destaca però, pel seu caràcter innovador i agosarat, la il·lustració i la maqueta. Fotografies a color, dibuixos realitzats amb finalitats didàctiques, cartografia i blocs diagrama, així com esquemes posen les

bases d'un nou tipus de llibre que serà a bastament imitat durant els anys següents.

Entre altres matèries el llibre tracta també la història. En el planteig formal s'eliminen les plomes a blanc i negre que tant havien caracteritzat anteriors llibres de primària. Fotografies a color i fotografies en blanc i negre que evocuen personatges i situacions històriques, així com una bona cartografia històrica prenen protagonisme. En alguns casos es donen solucions innovadores i fins i tot originals que evidencien l'habilitat de l'editor, així, no hi ha cap fotografia ni cap dibuix de Franco, i per salvar la posició davant el censor s'inclou la fotografia d'una moneda de duro amb l'efígie del cabdill. Per primera vegada s'inclou també la fotografia d'una obra de Picasso, qualificat en el peu com "*...el más universal de los pintores españoles de nuestra época*" (29).

Pel que fa al caràcter ideològic dels continguts l'Apto juga amb una subtil finesa que es manifesta deliciosament en els temes d'història contemporània i en els temes conflictius. Es presenta una visió eclèctica (30) amb oportuns silencis, i insinuacions entre línies que denoten l'esperit democràtic i renovador que existeix darrera l'editorial. Les mateixes, i obligades, referències al règim i a la Guerra Civil són d'una intel·ligent habilitat, no diu veritats però aconsegueix, tanmateix, no dir mentides:

"...Pero Primo de Rivera tenía muchos enemigos y se vio obligado a dimitir. Poco después (1931), Alfonso XIII renunció al trono, salió de España y se proclamó la Segunda República.

La república no resolvió los graves problemas políticos y sociales que aquejaban a los españoles. Las luchas callejeras, las quemas de iglesias y las huelgas fueron muy frecuentes.

El 18 de julio de 1936 se proclamó un levantamiento del ejército y Falange Española (fundada por Jose Antonio Primo de Rivera), con la

cooperación de muchos españoles, para conseguir la recuperación de España.

Este Movimiento Nacional no triunfó en todo el país, que quedó dividido en dos zonas, pues Madrid, parte de Andalucía, el Norte, Levante i Cataluña siguieron bajo gobierno republicano.

La guerra duró casi tres años, durante los cuales las fuerzas nacionales, dirigidas por el general Francisco Franco, al mismo tiempo Jefe del Estado, fueron avanzando hasta conseguir la conquista de todo el territorio nacional. El 1 de abril de 1939 el Generalísimo pudo decir a todos los españoles que la guerra había terminado..." (31).

Pel que fa al tractament de la història de Catalunya es fan totes les incursions possibles en tots els períodes (32).

Cal tenir present que Frederic Rahola va tenir des del primer moment bons contactes amb editorials italianes (Agostini) i un bon coneixement dels manuals francesos, aspectes que van incidir en el disseny de l'Apto, que cal considerar com el primer llibre de text "modern" i iniciador d'una línia que prendria ple desenvolupament en el context de la Llei General d'Educació de 1970 (33).

ELS LLIBRES DE TEXT I LA LGE.

La promulgació de la Llei General d'Educació de 1970 suposa un gir copernicà en l'ensenyament a l'Estat espanyol i, òbviament, en el desenvolupament i afiançament dels llibres de text com a eina estructurant de l'educació. La Llei, concebuda en una perspectiva tecnocràtica intentava harmonitzar el vell sistema educatiu basat encara en la Llei Moyano del 1857, amb les noves necessitats del desenrotllisme, tot adequant l'educació a una nova societat basada en el desenvolupament industrial i en el consum, avançant en la universalització de l'educació.

Metodològicament la reforma tecnocràtica buscarà el seu referent pedagògic en el conductisme i en la pedagogia operatòria per objectius. Aquest serà el marc que consagrarà el paper determinant del llibre de text en el mercat espanyol. Els llibres de text, i els repertoris de fitxes, tendents a facilitar l'aprenentatge autònom dels alumnes, adquireixen gran importància. Davant el dèficit de formació del professorat i la relativa experiència o escassetat d'aquest davant les noves necessitats, l'existència de materials esdevindrà determinant. El llibre de text veurà multiplicada la seva centralitat pedagògica qualitativa.

A aquesta realitat se'n sumarà un altra quantitativament important. La massificació de l'ensenyament primari i secundari multiplicarà vertiginosament el nombre d'usuaris reals o potencials del llibre de text. Existeix per tant una gran demanda de llibre de text. La resposta a aquesta demanda passarà, òbviament, per la iniciativa privada ja que el règim no tindrà capacitat ni voluntat per buscar mesures alternatives de caràcter més social. Així el món del llibre de text es convertirà en un gran negoci editorial que mourà grans quantitats econòmiques. Els llibres solament s'usaran un curs i sovint les famílies no podran reaprofitar-los per als germans, és a dir, es convertiran en un material fungible renovable cada any en un mercat en ascens per la progressiva universalització de l'educació i per l'augment demogràfic.

Noves i velles editorials proliferen en el mercat oferint tota mena de productes, configurant-se un autèntic mercat lliure on escoles i/o mestres i professors podran escollir, de vegades sense massa planificació, el llibre del seu agrat segons els cursos. Conseqüència de la diversificació, esdevindrà normal en qualsevol escola o institut trobar llibres de diferents editorials segons els cursos i matèries, fins i tot una mateixa matèria podia tenir al llarg dels diferents cursos productes de diferents editorials. No solament seran però els

critèris pedagògics o científics els que faran decidir l'elecció; sovint editorials poderoses tendeixen a compensar escoles, directors o grups de mestres, amb estímuls complementaris (34).

En aquest desgavell, l'Estat es limitarà a aprovar els llibres de text vàlids per a l'ensenyament primari i secundari controlant els continguts. òbviament els continguts d'història seran els que comptaran amb un control més rigorós. Abans de procedir a la publicació, i per a què els llibres tinguessin reconeixement oficial, les editorials havien d'enviar els originals a les oficines corresponents del Ministerio de Educación y Ciencia on es procedia a la inspecció i, oportunament, es feien les rectificacions pertinents o simplement es censuraven aquells aspectes considerats inoportuns (35).

Amb tot, el plantejament obert de la Llei General d'Educació pel que fa als continguts i organització de l'ensenyament possibilitarà l'ús de materials diversos alternatius al llibre. Cal tenir present que ens trobem en un moment d'efervescència política que si bé no afectava al conjunt de la població sí que era ben patent en els nuclis més conscienciats dels ensenyants. Aquesta efervescència política i cultural es traduirà en diversos intents alternatius, que més endavant comentarem, d'impugnació a aspectes de l'ensenyament i a l'elaboració d'alternatives.

En general els llibres de text de ciències socials elaborats en el període d'implantació de la LGE (1971-76) responen a uns mateixos estímuls. En principi, el llibre de text ha d'optar pel pragmatisme, comptant amb allò que saben els mestres i professors. Pel que fa a primària les genèriques ciències socials (segona etapa d'EGB) es traduiran en propostes de geografia i història, essent la geografia descriptiva i la història político militar els elements estructurants. En el batxillerat la història i la geografia continuaran essent

disciplines separades, i a la formació professional la denominada formació humanística serà al capdavant una suma, no interdisciplinària, de continguts de geografia i història.

Ideològicament es matisen els continguts altament ideològics del primer període franquista. El jacobinisme amb empelts feixistes de la primera etapa dona pas a un jacobinisme despulat. En els continguts d'història l'Estat com a estructurant, subjecte i objecte de la història, continuarà tenint molta importància, però el llenguatge feixistitzant donarà pas a un llenguatge més eclèctic on el rol científic de la matèria guanyarà protagonisme davant del paper ideològic politico-social. Aquestes tendències s'acusen igualment tant a la primària com al batxillerat. Així mateix, el llenguatge i el marc universal de la història, producte de la tutela i influència francesa guanya protagonisme davant de la història centrada únicament en el marc estatal. Òbviament la història d'Espanya segueix tenint, com s'ha dit, molta importància, però les visions més generals (i per tant més eclèctiques guanyen posicions).

Tanmateix, però, el llibre de text guanya un *statut* definitiu, no solament a secundària, sinó també a primària on els llibres d'àrea o disciplina desplacen o substitueixen definitivament a les petites enciclopèdies de síntesi que aguantaven incòlumes des del segle XIX.

On s'operaran els canvis més significatius, però, serà en els aspectes formals. Els llibres comencen a incorporar massivament la imatge i el color. Les velles plomes són substituïdes per col·leccions de fotografies i cartografia elaborada amb criteris moderns. La il·lustració adquirirà, cada cop més, més protagonisme. Aquesta irrupció de la imatge en el món del llibre de text cal entendre-la en una triple vessant:

1) Els avenços de les arts gràfiques i un ascens general i mundial durant el període del disseny (dècada prodigiosa, art pop...).

2) L'intent de fer més versàtils els textos des del punt de vista didàctic, incorporant informació icònica. Aspecte mai massa ben reïxit, doncs en la major part dels casos les fotografies i mapes tindran una funcionalitat més decorativa que didàctica.

3) Les exigències d'un mercat que demana llibres atractius pels usuaris; en aquest sentit les il·lustracions podien fer el llibre més suggestiu a primer cop d'ull, i per tant, més fàcilment comprable. La visió d'una il·lustració espectacular podia ser determinant i fins i tot relegar a segon terme l'anàlisi detallada dels continguts (36).

A cavall del canvi que suposarà la LGE, quant a ús del llibre de text, es consolidaran noves i grans editorials que esdevindran hegemòniques en el sector. Les velles editorials catalanes, i fins i tot les confessionals que operaven a nivell d'estat, cediran protagonisme a nous imperis editorials vertebrats des de Madrid, entre els quals destaquen les grans Editorials Anaya i Santillana.

TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA I IMPUGNACIÓ DEL LLIBRE DE TEXT.

El 1975, amb la mort del dictador, s'iniciava una lenta etapa de transició cap a un sistema més obert i democràtic en el marc de la restauració de la monarquia borbònica. Cal tenir present que en tot el procés els elements de l'anterior règim, partidaris de la transició, van ser els qui van portar la iniciativa i marcar els ritmes del canvi. Tot plegat va constituir l'anomenat model espanyol de trànsit a la democràcia, caracteritzat per l'absència d'una ruptura democràtica i per la pervivència de les estructures de l'anterior règim. El desafiament nacionalitari de la perifèria es va conjurar mitjançant la

superposició de diferents administracions autonòmiques damunt els vells aparells centralistes i decimonònics provincials. La Constitució Espanyola primer, i l'Estatut de Catalunya després, esdevindrien els grans referents del sistema a Catalunya.

La manca de ruptura democràtica va fer que, en conjunt, l'ensenyament visqués el canvi sense transformacions significatives, ni estructurals, ni ideològiques. El marc de la LGE no va ser qüestionat i, a més a més, va seguir desenvolupant-se fins a desplegar-se i assentar-se totalment. Òbviament tampoc es van qüestionar els continguts programàtics de ciències socials. L'afegitó respecte a la necessitat d'explicar el nou sistema constitucional en els apartats d'educació cívica o història va ser l'única novetat. Els continguts franquistes de la LGE van continuar, en conseqüència, incòlumes. Pel que fa a la història, la pervivència de l'esperit endegat a partir del 1970 va continuar, és a dir una història jacobina desproveïda d'ideologia feixista. En el marc de la transició, els llibres van experimentar un certs canvis, però l'esperit jacobí es va mantenir, tot i que globalment la història va avançar cap a posicions encara més eclèctiques en els estructurants socials i polítics.

Les successives reedicions de llibres i el remodelatge parcial dels seus continguts, va introduir els ja esmentats de caràcter més constitucional i, en alguns casos i de manera tímida, breus aspectes referits a la història recent de l'Estat espanyol.

En aquest context de la LGE qualsevol referència a la història de Catalunya apareix subordinada a la història d'Espanya. Lògicament la presència de la història de Catalunya en uns manuals de text unitaris per a tot l'estat és dramàticament baixa.

La fi del règim franquista i la transició democràtica va comportar una certa efervescència cultural en els sectors més dinàmics i

conscienciats de la societat, en consonància amb l'efervescència i les novetats polítiques del país, els diferents moviments de renovació i innovació educativa es van re-organitzar o estructurar.

En el camp de les ciències socials, a Catalunya i València, van aparèixer nuclis que qüestionaven el marc en el qual la LGE col·locava les ciències socials, formulant-se diferents alternatives, en llur major part possibilistes, per a repensar els continguts en el marc de la mateixa LGE. Aquests nuclis sempre van ser reduïts i llur àrea d'influència pràctica restringida, tot i que el ressò i el marc d'efervescència cultural els hi donava un cert protagonisme. Una de les característiques que va definir aquests grups va ser, precisament, el rebuig a l'ús del llibre de text.

En el camp de la primària els grups vinculats a la institució *Rosa Sensat* van ser els més actius. Pel que fa a la secundària el grup valencià *Germania 75*, format en part per docents procedents de Catalunya, serà el que, sens dubte, tindrà més protagonisme en el camp de la geografia i la història, estenent-se la seva influència, amb una certa força, a Catalunya.

Tant un nucli com l'altre qüestionaven els continguts de ciències socials, geografia i història propugnats per la LGE, i directament o indirecta impugnaven el paper del llibre de text

Els grups de ciències socials de Rosa Sensat, tot i respectuosos amb el marc general de LGE, aprofitant la llibertat formal que donava aquesta, van intentar formular continguts més racionals per a la primera i la segona etapa d'EGB. La proposta alterava en alguns punts l'ordre de distribució suggerit pel ministeri, i en conseqüència, no existien llibres de text referents. Bona part dels temes proposats, així com materials diversos van divulgar-se a partir de l'autoedició..

primer, i després publicant els llibres guia per a ambdues etapes (37).

Entre els mestres amb inquietuds renovadores va iniciar-se un període, que s'allargaria uns quants anys, caracteritzat per l'abandó del llibre de text i l'elaboració directa de materials, a emprar amb els alumnes, mitjançant el ciclostil o l'autoedició. Un nombre relativament considerable de mestres van impugnar el paper del llibre de text i van deixar d'utilitzar-lo. D'altra banda, la crítica ferotge que del llibre de text es feia des de diferents moviments de renovació educativa europeus i singularment del *Movimento de Cooperazione Educativa* italià també van influir en el qüestionament del text únic. L'edició de dossiers monogràfics de geografia i història, editats entre d'altres i sobretot, per la institució Rosa Sensat, pensats com a materials d'ús i documentació per als mestres, cal entendre'ls en aquesta dinàmica.

Les inquietuds de renovació i racionalitat pedagògica forçosament s'interaccionaven amb quelcom important que estava passant a la societat: la dinamització respecte al debat nacionalitari a Catalunya. Cal tenir present que en tota l'etapa anterior havia existit una mena de frontpopulisme cultural tendent, en termes genèrics, a la reivindicació d'una normalització de la llengua i cultura catalana, i que un dels punts programàtics de l'Assemblea de Catalunya havia estat, precisament, la restitució de l'Estatut del 32, amb tot el que això representava. Amb la nova situació va haver-hi una certa reculada d'objectius i una política pragmàtica respecte les possibilitats polítiques a assolir per Catalunya (restauració de la Generalitat, Estatut de Sau etc.). En el marc de les progressives llibertats va quedar al descobert la feblesa estructural de la cultura catalana; amb tot, l'efervescència en aquest aspecte també era important, i una part del debat social era, òbviament, com havien de quedar reflectits els continguts catalans a l'escola i com es

concretava una consigna genèrica que s'havia difós a bastament: escola catalana de continguts i llengua.

L'impacte del debat en el món educatiu va ser desigual, així com el mateix debat en el marc dels sectors més dinàmics de l'ensenyament. El *Congrés de Cultura Catalana* va arribar a difondre i promocionar materials didàctics tendents a pal·liar el dèficit d'història de Catalunya. El mateix van fer diferents institucions i entitats, però aquestes iniciatives aïllades no podien superar el dèficit estructural de materials capaços de configurar una alternativa seriosa als llibres de text.

En les propostes alternatives vinculades al moviment de Rosa Sensat es van copsar aquestes inquietuds i, en certa manera, la incorporació de continguts d'història i geografia de Catalunya a l'ensenyament va planar damunt els debats. Amb tot, mai es va arribar a proposar una incorporació total i lineal per dues raons: una, la necessitat de realitzar propostes pragmàtiques i practicables, és a dir tolerades per l'administració i la inspecció, subordinades, en certa manera, a la programació vigent. L'altra, la incorporació de la història als processos d'ensenyament sempre es va pensar subordinada al debat i a la racionalitat pedagògica que en aquell moment es considerava. Així, a la pràctica, la història de Catalunya es va materialitzar, a les propostes alternatives, en afegitons, producte d'exemplificar aspectes d'història general a Catalunya, o bé en la lògica de l'estratègia de coneixement del medi, entesa d'una manera concèntrica. La història de Catalunya penetrava en l'ensenyament alternatiu, però ho feia de manera anòmala.

Mai es van arribar a proposar alternatives que pensessin en la història de Catalunya com a element estructurant o medul·lar de la història. A tot això cal afegir-hi un altre factor: el ministeri, darrera de la proposta de ciències socials amagava una divisió clàssica de

geografia i història. Per raons diverses, en aquella conjuntura nombrosos col·lectius progressistes van prendre's la proposta seriosament, començant a teoritzar sobre la necessitat d'articular unes autèntiques ciències socials vertebrades amb una perspectiva interdisciplinària i donant joc a les diferents ciències socials, aspecte aquest que, lògicament, va anar en detriment de la història.

Cal tenir present, endemés, que la majoria de mestres innovadors del moment estaven vinculats a posicions polítiques d'esquerres damunt de les quals pesava molt el mecanicisme marxista respecte a la qüestió nacional. En certa manera qüestionaven el marc nacional com a marc d'ensenyament de la història fent un reduccionisme ingenu: Catalunya = nacionalisme = burgesia. En general, ni tant sols els mestres més innovadors, més preocupats per aspectes didàctics van arribar a plantejar-se que un ensenyament reglat de la Història de Catalunya constituïa, en essència, una opció per la normalització i la democràcia.

Així, la impugnació del llibre de text no va comportar una producció notòria i alternativa que tingués en compte de manera vertebral els fets diferencials de Catalunya.

Al poc temps, bona part dels components motòrics del grup de ciències socials de Rosa Sensat va entrar en els circuits comercials, passant a elaborar llibres de text. Aquests llibres no van copsar, més que parcialment les propostes alternatives que s'havien formulat anteriorment. Així, tot i que els llibres de text de l'editorial Casals manifestaven aspectes novedosos en el referent didàctic, els continguts factuais i conceptuals estaven molt en sintonia amb els proposats amb el ministeri, i òbviament, sigui per les raons que sigui, la història de Catalunya solament tenia un paper irrellevant. Cal tenir present però, que a finals dels 70 Casals va fer únicament

llibres en castellà pel conjunt del mercat estatal i no començaria a fer versions catalanes fins a mitjan dels vuitanta (39).

La casuística del grup Germania 75 és totalment diferent; recordem que és un grup radicat fonamentalment a València tot i comptar amb membres procedents del Principat (40). El grup neix de la consciència d'un grup de professors (cal recordar que són llicenciats sense formació psico-pedagògica) motivats pels escassos resultats obtinguts amb els alumnes a les assignatures d'història del batxillerat i òbviament condicionats també per l'efervescència político-cultural del moment.

En el cas del grup Germania 75 la impugnació del llibre de text és automàtica, i des del primer moment els esforços del grup aniran encaminats a l'elaboració de materials alternatius al llibre de text (41). Amb millor o pitjor fortuna la variable didàctica és la més important, la problemàtica dels continguts nacionals pràcticament no es planteja, d'entrada el camp potencial d'actuació és el conjunt de l'estat, si bé hi ha una visió federalitzant d'aquest i una certa reivindicació dels llegats històrics de les diferents autonomies històriques.

Sorprenentment, quasi des de bon començament, Germania 75 va vehicular la seva opció a través dels circuits del mercat. Així els seus primers dossiers de materials, alternatius al llibre text, van assolir un èxit relativament considerable (tenint en compte que es tractava de materials alternatius) a partir de la seva publicació.

Posteriorment alguns dels elements més dinàmics vinculats al Germania 75, insatisfets amb els resultats dels materials van continuar la recerca. En aquest context es va crear el grup 13-16 que va intentar aplicar l'experiència anglesa del mateix nom en el context educatiu del país. L'intent suposava, per descomptat, una nova impugnació al

llibre de text en base al treball de materials alternatius. El grup 13-16 malgrat les procedències diverses del seus membres va desenvolupar-se a Barcelona, a raser d'un grup de treball patrocinat per l'ICE de l'Autònoma. L'experiència, interessantíssima i avantguardista, no va tenir, però, el grau de difusió que havien aconseguit els materials del Germania 75.

Com en el cas anterior, el motor principal i determinant era el didàctic; en cap moment va haver-hi una preocupació explícita per la qüestió dels continguts nacionalitaris, si bé la radicalitat de l'experiència permetia en el seu desenvolupament quotidià donar-li qualsevol marc concret (42).

Aquestes experiències, grups i moviments puntuals que van manifestar-se a la primària i a la secundària van afectar, però, a un mínim percentatge dels docents; la gran majoria va continuar apegada a mètodes més o menys tradicionals i essent força refractària a qualsevol innovació. En aquest context el continuïsm dels llibres de text va ser la tònica dominant, tot i que la progressiva millora de les seves característiques, a l'escalf del debat pedagògic i de l'efervescència social i política del sistema, van incidir-hi.

NOU PROTAGONISME DEL LLIBRE DE TEXT

A partir del 1979 Catalunya va tenir un Estatut d'Autonomia que sobre el paper li conferia competències plenes sobre ensenyament, tot i que no quedava clar què eren competències plenes, si que quedava clar que les competències no eren exclusives. A la pràctica, la Generalitat va tenir el paper de gestionar un aparell administratiu d'ensenyament sense massa possibilitats d'intervenir-hi.

En qualsevol cas, la Generalitat no va manifestar cap tipus d'acció tendent a canviar o intervenir en la reconsideració dels programes educatius. Van seguir vigents, per tant, els programes del 1970 a EGB i els del 75 al BUP-FP. Com no es van tocar els programes, l'orientació dels llibres va continuar essent la mateixa. La Generalitat no va prendre cap iniciativa per normalitzar els continguts catalans en els llibres de ciències socials. Cal dir però, que l'edició de llibres de text en llengua catalana, a l'impuls del procés de normalització del país, va començar a fer-se usual (43).

Cap a el 1979 van produir-se els primers intents de reformar els continguts proposats per la llei del 1970, si bé en cap moment es pretenia una reconversió seriosa i total de la LGE. Els continguts de l'anomenat cicle inicial van ser transformats el 1979, buscant un disseny més d'acord amb les necessitats de la societat que es perfilava, i com a prolegomen de nous canvis que afectarien el conjunt d'etapes i cicles. La reforma del cicle inicial va ser positiva en tant que va significar un procés de renovació pedagògica important. A l'escalf d'aquests primers canvis van aparèixer noves editorials com Barcanova, disposades a fer de la catalanització de l'ensenyament i de la renovació pedagògica una de les principals palanques d'intervenció.

Barcanova, amb una inversió impressionant de capital, va incidir de manera determinant en l'empenta del procés reformador a Catalunya. Va "fitxar" com autors i coordinadors a destacats pedagogs i autors renovadors (44). Es van dissenyar materials més que novedosos, pràcticament revolucionaris, en continguts i forma, entre els quals cal destacar per la seva importància emblemàtica aquells que van ser el mascaró de proa de l'editorial, els llibres d'*Experiències de 1er i 2on d'EGB*.

L'aposta renovadora de Barcanova va ser seguida per altres editorials catalanes entre les quals cal destacar Teide, que va iniciar, així mateix, la reforma del cicle inicial, contractant com a coordinadors a l'equip de l'editorial Graó. Paral·lelament l'Editorial Onda recollia també autors vinculats a Rosa Sensat, i desvinculats de Casals, i oferia una oferta interessant. Per tot plegat, un conjunt d'editorials donaven materials de caràcter progressista i novedós, des d'un punt de vista didàctic, i el mercat català amb llengua catalana esdevenia prou interessant com per a què les diferents grans editorials s'apressessin a reposicionar-se, esperonades per l'èxit d'aquestes editorials més rupturistes.

Un aspecte important que va consolidar el llibre de text com a eina escolar va ser, precisament, el fet que els elements més dinàmics, a nivell pedagògic, optessin per la confecció de llibres de text, tot i que alguns els havien criticat ferotgement en l'etapa immediatament anterior (45). Els elements més crítics, que havien impugnat el paper del llibre de text, o del manual únic, passaven ara a un nou posicionament, tot intentant confegir llibres de text útils i de qualitat. En qualsevol cas, el paper del llibre de text com a autèntica eina estructurant de l'ensenyament va quedar reforçada. La impugnació del llibre de text s'havia acabat, els medis alternatius van emmudir al respecte, els seus intel·lectuals orgànics s'havien compromès amb la indústria editorial. D'altra banda, els dossiers de fotocòpies difícilment podien competir amb els nous i llampants materials.

De resultes de la nova situació les grans editorials es van apressar a bastir infraestructures editorials a Catalunya, susceptibles d'aprofitar al màxim les especificitats del mercat català. Així l'editorial Anaya es va convertir en soci majoritari de Barcanova, que de fet va passar a ésser la branca catalana de l'editorial i fins i tot, més tard, Anaya va pensar a produir la seva pròpia línia en català intentant ofertar diverses possibilitats diversificades per

al mercat del Principat. El potent grup Santillana es va vincular a el Grup Promotor, que esdevindria el seu braç a Catalunya. Els marianistes, amb forta presència en l'ensenyament religiós, muntarien Cruïlla, i tant EDEBÉ com Bruño i altres, muntarien les seves línies específiques adreçades al mercat català.

El canvi qualitatiu endegat per la configuració d'un mercat específic i pel prestigiament del llibre de text va ser doncs important i aniria en ascens en els següents anys. De cop i volta el llibre de text deixava de ser sinònim de tradició per passar a convertir-se, avalat per nombrosos professionals en l'avantguarda de la renovació pedagògica, en una eina de renovació.

A partir del 1980 van començar a proposar-se les primeres iniciatives tendents a reformar els programes de cicle mitjà. En aquest context els continguts de socials respecte les diferents autonomies es van posar damunt la taula. La proposta de nous continguts de ciències socials que tinguessin en compte les realitats autonòmiques i nacionalitàries s'argumentaven en una doble vessant: d'una banda, la que podríem qualificar de política, és a dir, basada en la necessitat d'adaptar les estructures educatives a les noves estructures polítiques del país, però de l'altra, i potser més important, la preeminència que en aquells moments tenien les teories circunistes sobre l'ensenyament de les ciències socials. En els primers avantprojectes del curs de quart d'EGB es preveia que els alumnes estudiessin des del camp de les socials la seva pròpia entitat autònoma.

Aquesta proposta comportava, però, topades importants. D'una banda, implícitament es soscrivava una tradició jacobina i unitarista de l'estat, i això no estava massa ben vist pels sectors conservadors i unitaristes. D'altra banda, la diversificació de llibres de text d'un mateix nivell era encara mal vist des del punt de vista econòmic de

les grans editorials, ja que per a cobrir un mateix mercat els costos es multiplicaven, perquè es feien necessaris productes diferents per a cadascuna de les autonomies, i això sentava un precedent perillós per als cursos següents. Fins llavors els negocis en el camp de la publicació del llibre de text havien estat fabulosos i la possibilitat de disminuir el ritme de guanys no es veia, òbviament, amb bons ulls per part de les grans editorials.

En aquest context i dinàmica, els fets polítics van precipitar la situació pel 1981. En el mes de febrer es va produir un intent de cop d'estat que va comportar àmplies repercussions. Poc després es signaven els pactes autonòmics UCD-PSOE que marcaven, de fet, una involució en el rumb de la construcció de les autonomies.

Al poc temps i curiosament, ja sigui per la nova conjuntura política, ja sigui per la pressió del món editorial, els avantprojectes que incloïen continguts autonòmics van desaparèixer, passant a formular-se nous programes amb fort contingut estatalista per al cicle mitjà. Per a la seva imposició, i a fi de conjurar qualsevol possible veletat per part de l'autonomia catalana es va realitzar la proposta mitjançant un decret de mínims, obligatoris per al conjunt de l'estat. És a dir, començava a desenvolupar-se una estratègia que seria emprada àmpliament pel govern central en els propers anys: dictaminar mínims per a tot l'Estat, que en la pràctica eren màxims, a fi de conjurar possibles iniciatives discordants de les comunitats autònomes.

Davant d'aquesta situació poc va poder fer el Departament d'Ensenyament de la Generalitat. Situats a la defensiva i sense iniciatives, sempre a remolc de les iniciatives del govern central van manifestar, però, el seu dret a intervenir en les programacions. Així van promulgar uns continguts complementaris, certament poc afortunats, que únicament engruixien els continguts proposats per Madrid. És a dir

la Generalitat proposava simplement un apèndix sobre continguts nacionals que s'afegia a un corpus extremadament detallat i precís. S'obria però una línia interessant que repercutiria en els llibres de text ja que les editorials que editaven les socials en català o pretenien fer-ho, i precisament per a destacar-se i guanyar faccions de mercat, es plantejaren, alhora que traduïen els llibres, afegir alguns continguts nacionals. Per dir-ho d'una altra manera, les filials catalanes de les grans editorials: Barcanova, Grup Promotor, Cruïlla... únicament tenien raó de ser si elaboraven un producte diferent al del mercat espanyol. És en aquest sentit que les mateixes sucursals, per pròpia coherència i per supervivència, van esdevenir, cada cop més, un poder fàctic que pressionava al Departament d'Ensenyament a fi que les programacions de Catalunya, de totes les àrees, fossin diferents, al màxim, de les de Madrid.

REFORMA I LLIBRE DE TEXT

A partir del 1982, amb la pujada al poder dels socialistes es va produir una situació d'impasse respecte la necessitat de la reforma educativa. La situació va començar a moure's seriosament a partir del 1984. Com ja s'ha dit anteriorment, la Generalitat va començar a donar mostres d'activitat i d'iniciatives, ja que va encarregar a sengles equips de primària i secundària l'elaboració d'un projecte propi de la institució. Tal semblava com si des del primer moment la institució autonòmica volgués anticipar-se i col·locar a l'administració central davant d'una política de fets consumats, basats però en una reflexió profunda i en una experimentació més o menys seriosa.

A partir del 1989 la reforma va convertir-se en un debat general amb multiplicitat de variables en tots els aspectes, que no és el cas de reflectir aquí. La reforma, lluny de ser un conjunt de mesures administratives i polítiques, es va sobredimensionar en un gran debat

ideològic al qual difícilment es podien proposar límits, fins el punt que la reforma va passar a ser un tòpic permanent, caracteritzat per la proliferació de discursos creuats i la manca de mesures administratives concretes.

Com s'ha explicat anteriorment el procés va ser molt complexe, el que cal veure es com va incidir en el món del llibre de text. En principi es produïa des de les més altes instàncies institucionals una nova impugnació velada del llibre de text, en contraposició amb una realitat en la qual el llibre de text gaudia d'una absoluta preeminència. Les directrius psico-pedagògiques insistien, tant a Catalunya com en el territori MEC, a que els centres educatius elaboressin els seus propis segons i tercers nivells de concrecció. La necessitat d'un programa específic per a cada escola i aula hipotecaven obviament el ús del llibre de text únic.

Les primeres indicacions obrien pas a un marasme generalitzat. Les reflexions psico-pedagògiques avalades des del ministeri, i fins i tot des del Departament d'Ensenyament, insistien en que, en el futur caldria pensar nous materials més versatils sense que ningú s'atrevis a definir precisament com havien de ser aquests materials.

Començava llavors una etapa de desorientació editorial que es perllongaria fins a ben entrats els anys 90. A tot això la Generalitat introduïa noves variables que també incidien en la configuració dels llibres de text. Pel 1988 es va dictar una ordre que amb caràcter provisional, i mentre la reforma no estigués es marxa, reglamentava els continguts d'història i geografia de Catalunya que s'havien d'impartir a l'ensenyament primari i secundari. L'ordre va ser ferotgement contestada per força sectors de l'ensenyament, sobre tot moviments d'opinió organitzats i col·lectius de renovació pedagògica, en el sentit de que carregava uns programes ja de per si feixugs. A

banda de que una part de la crítica qüestionava uns continguts de geografia i història que es consideraven excessivament tradicionals.

Paral·lelament, la Generalitat va començar a exercir un control més fort o potser més rellevant sobre els llibres de text, i, tot i que no es van rebutjar, en general, llibres, sí que es va insistir en el dret a supervisar-los.

Val a dir que, malgrat el marasme, van haver-hi editorials que van apostar per materials renovadors, tot i que la reforma no estava encara definida. En aquest sentit, cal destacar les iniciatives que per a l'ensenyament primari van desenvolupar les editorials Teide i Onda (46). Les condicions no estaven, però, prou madures i els nous materials, en sintonia amb la reforma, no van fer augmentar l'alíquota de mercat català que disposaven ambdues editorials, ans al contrari, no van constituir un revulsiu en el mercat. Tot i que es van mantenir en els següents anys, no va augmentar mai el seu nombre de vendes. L'experiència era significativa; a la pràctica el mercat no estava disposat a acceptar alegrement innovacions per a les quals els mestres i professors no estaven preparats; la bandera de la reforma relliscava encara a una gran majoria de professionals. Diferents editorials van prendre bona nota, i les mateixes editorials afectades, la qual cosa va incidir, òbviament, en una política més cauta i conservadora a l'hora de dissenyar nous llibres (47).

Durant els primers anys dels 90 començava a clarificar-se el panorama i es produïa una certa involució en els criteris pedagògics maximalistes que havien il·luminat la reforma. S'iniciava una prudent retirada destinada a adequar les reformes als recursos econòmics i a les capacitats reals del professorat que les havia de dur a terme, òbviament sense fer cap acte de contricció sobre els errors comesos i donant per bo tot el que s'havia dit. Paradoxalment les editorials privades començaven a configurar-se com la gran esperança per evitar el crac de la reforma. S'havia impugnat el paper del llibre de text

però les editorials es manifestaven com les úniques vies per generar projectes curriculars diversificats de qualitat. És a dir, l'èxit de la reforma no passava tant per la formació o reciclatge del professorat, sinó pel fet que les editorials fossin capaces d'endegar projectes curriculars en sintonia amb les noves directrius. Descarregant responsabilitats i costos en el sector privat s'aconseguien avantatges; després de tot resultava més barat delegar responsabilitats que no pas procedir a una reconversió massiva en la formació permanent del professorat. S'arribava a un contrasentit, ja que les editorials, dependents del mercat, s'havien d'adaptar a les posicions dels usuaris i bàsicament de mestres i professors, si volien mantenir-se, per la qual cosa produir materials massa avançats i/o diferents a allò que la gent estava acostumada a fer, podia resultar fatal des del punt de vista de la rendabilitat.

Contradictòriament, el caràcter excessivament obert de les propostes de programació explicitades en els diferents curricula de la reforma (48) significava, en certa manera, la renúncia, per part de les administracions a fixar els continguts i l'entrega de la vertebració ideològica als grans grups d'opinió existents darrera de les editorials. En qualsevol cas, tant en el territori MEC com a Catalunya, es van mantenir les oficines corresponents destinades a homologar i autoritzar la circulació de llibres de text, tot i que hem de considerar que amb els programes oberts es presentava difícil un control efectiu d'aquests continguts.

El cercle de contradiccions s'encetava i el peix es mossegava la cua: la reforma condemnava formalment el llibre de text, i alhora, no podent confiar en la capacitat dels centres per elaborar segons i tercers nivells de concreció, s'havia de fiar de la capacitat de les editorials per generar nous projectes curriculars i materials. A la pràctica els nous materials (llibres de text encoberts i materials didàctics) no podien ser però massa rupturistes, o basats en la reforma,

a risc de perdre quota de mercat... Per tot plegat, el gran debat intel·lectual a propòsit dels curriculum oberts podia quedar en foc d'encenalls...

En qualsevol cas la diversificació del mercat i la multiplicació dels costos de producció encetava una etapa de crisi editorial que afavoria únicament la supervivència i rendabilitat econòmica d'algunes de les editorials més potents o ben estructurades. La qual cosa, al capdavant, no afavoria potencialment la diversificació, ans al contrari. Paradoxalment, el cicle podia cloure's amb menys varietat de propostes que l'existent abans de la reforma.

Malgrat tot, la preeminència del llibre de text i el seu paper central en els processos d'ensenyament-aprenentatge era fonamental a finals dels vuitanta i a principis dels noranta. Per tant, si reconeixem la importància determinant del llibre de text en els processos d'ensenyament-aprenentatge, sense entrar en un judici de valors, a propòsit de la seva licitud o idoneïtat pedagògica, hem de concloure, forçosament, que l'estudi dels seus continguts ens pot donar una idea força precisa sobre els continguts d'història que efectivament han arribat als estudiants. El llibre de text pot informar-nos amb més precisió que els programes genèrics, d'allò que és realment objecte d'estudi. El llibre de text ha estat i és qui majoritàriament vertebrava el programa de l'assignatura i, per tant, una font informativa de primer ordre per conèixer els continguts d'història que es divulguen a la primària i la secundària. Òbviament, quedarà pendent una segona qüestió que serà, precisament, la de veure si realment els continguts proposats pel llibre de text s'esgoten al llarg del curs. Per aproximar, però, aquesta qüestió serà forçosament necessari recórrer a fonts d'informació directes a partir de la interpel·lació al professorat de primària i secundària, aspectes aquests que abordarem en altres capítols.

CAPÍTOL 8. NOTES

1. Consultar al respecte:

- ALVAREZ OSES, J.A. et al. "La historia en los textos de Bachillerato (1938-1975), Proyecto de investigación y análisis de un tema: La Segunda República", A: *Revista de Bachillerato*, 1979, núm. 9, pàg. 2-18.
- CAPEL, H.; SOLE, J.; URTEGA, L. *El libro de geografía en España (1800-1939)*, Barcelona: CSIC-Publicacions Universitat de Barcelona, 1988.
- CLEMENTE, M. "Análisis de contenido de textos de historia de enseñanza primaria (1945-1975)", A: *Studia Paedagógica*, 1981, núm. 8.
- GARCIA-PUCHOL, J.A. *El libro de Historia en España 1800-1935*, Tesi doctoral, inèdita, Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona.
- VALLS, R. *La interpretación de la Historia de España, y sus orígenes ideológicos, en el bachillerato franquista (1938-1953)*, Valencia: ICE Universitat de València, 1984.

2. Al respect de la funció del llibre de text resulten interessants les reflexions efectuades per Agustí Colomines:

COLOMINES, A. "La identitat nacional catalana en els manuals d'història espanyols", A: *Cultura*, 1990, núm. 17.
A la pàgina 34 deia textualment:

"A redós de la reflexió que he volgut anar fent sobre aquestes qüestions, un dia vaig decidir de rellegir la *Histoire de l'Espagne* de Pierre Vilar. En el pròleg a l'edició castellana s'aquesta durant molt de temps prohibidíssima història, l'eminent historiador explicava que una vegada, a Barcelona, un lector desconegut l'interrogà sobre les raons adduïdes pel règim franquista per prohibir el seu llibre. El fet que el jove lector li hagués formulat aquella pregunta pels volts del mes de novembre del 1977, el portà a extreure'n algunes consideracions força punyents. Ben entès que no pretenc manipular barroerament les opinions de Vilar, tres d'aquelles consideracions poden servir-me ara per explicar certes reaccions i algun desacord vital persistent d'espanyols i catalans. 1) Una ideologia que pretén ésser hegenònica tan més els llibres petits que els grans, 2) La història és una peça cabdal de la ideologia i només pot explicar-se d'una manera, 3) Hi ha fets que cal oblidar.

El que em suggereixen la primera i la segona de les conclusions envers els llibres de text és que, en efecte, els llibres "petits" són importants tant pel que diuen com per la difusió que, sovint, obtenen. En aquest sentit, els manuals d'història són llibres "petits" per definició, però que tenen una transcendència i incidència públiques evidents. Ara bé, el temor que poden provocar és més pel que transmeten, per l'opinió que ajuden a formar, que no per cap altre motiu. Vull dir que els manuals de batxillerat - i tots en general - esdevenen llibres de capçalera de molts estudiants, i que, per tant, els tòpics i les visions interessades de la història són més devastadors de la convivència que no ens pensem. Que algú imposi l'oblit de certs fets com una forma de dominació mental per distorsionar el passat -com es diu a la tercera conclusió- fa part d'una manera de fer que cal bandejar si hom vol arribar a superar de debò el sotmetiment d'uns individus a uns altres o bé d'una comunitat a una altra..."

3. MUNTADA BACH, J. *¡ España es mía !*, Barcelona; Editada per l'autor, 1958.

La primera edició de l'obra va realitzar-se el 1950, prèvia aprovació del bisbat de Barcelona (censor: Dr. J. Tusquets, pbro) i aprovació ministerial (O.M. 11 de febrer 1950, BO 22-II 1950). El llibre formava part d'una trilogia dedicada als tres graus de l'ensenyament primari, per a el primer grau havia e llibre *España*, per a el segon *¡ España es mía !* i per a le tercer *Santa tierra de España*, tots del mateix autor. El llibre va ser il·lustrat, amb bona qualitat per en Junceda, i inprès a la imprenta de la Vda. de Daniel Cochs, del carrer de Cros no. 17 a Sants. Cal pensar que el pobre Junceda deuria patir molt il·lustrant un llibre d'aquest tipus, d'altra banda cal destacar que la imprenta i la família Cochs van destacar durant tot el període franquista per les seves actituds resistencials democràtiques i nacionalistes. Contradiccions que fan pensar en la miseria del període i de les activitats contra-natura que s'havien de fer per sobreviure. No hem obtingut informació a propòsit de l'autor del llibre, però les exageracions que mostra de tant en quant ratllen en la befa, de la qual cosa podem induir dues hipòtesis; o bé era un carlí recalcitrant, o bé se'n en fotia passant-se a exageració descarada.

4. *Ibídem*, pàg. 5-6.
5. *Ibídem*, pàg. 16-17.
6. *Ibídem*, pàg. 25-26.
7. *Ibídem*, pàg. 37-38.
8. *Ibídem*, pàg. 43-44.
9. *Ibídem*, pàg. 67-68, Obviaent aquestes consideracions difícilment les hagués pogut fer un autor no català.
10. PEREZ, C. *Historia y geografía, Narraciones i lecturas*, Madrid; Ed. Atlas, 1946, pàg. 161.
11. *Ibídem*, pàg. 161.
12. BERMEJO DE LA RICA, A. *Historia y Geografía*, Barcelona; 1939, pàg. 193-196.
13. BALLESTEROS, M. i FERNANDO, R. *Historia Cultural de España*, Barcelona; La Espiga, 1945, pàg. 268.
14. *Historia y Geografía, Narraciones y lecturas*, pàg. 253.
15. CASTRO, J.R. *Historia Universal*, Zaragoza; Librería General, 1960, pàg. 283.
16. *Ibídem*, pàg. 283.
17. *Ibídem*, pàg. 284.
18. ASIAN, J. *Nociones de Historia, Edades Moderna y Contemporanea*, Barcelona; Bosch, 1956, pàg. 296.

19. BALLESTEROS, M, i FERNANDO, R., pàg. 281.
20. AREVALO, J, *Historia*, Madrid: Compañia Bibliografica Española, 1960, pàg. 297.
21. GURI, A, *Historia Universal*, León: Everest, 1965, pàg. 270.
22. VICENS, J, i SOBREQUES, S, *Agora, Curso de Historia Mundial, Esades Moderna y Contemporánea*, Barcelona: Teide, 1954, pàg. 185.
23. VICENS, J, i SOBREQUES, S, *Cives*, Barcelona: teide, 1962, pàg. 279.
24. *Agora*, pàg. 186.
25. *Vegis al respecte:*
- ASIAN, J i Ibañez, I, *Historia Universal Moderna y Contemporánea*, Barcelona: Ed. Bosch, 1970.
- DOMINGUEZ ORTIZ, A i CORTES, A, *Historia Universal y de España*, Madrid: Anaya, 1970.
- GURI, A, *Historia Moderna y Contemporanea y de España*, León: Everest, 1970.
- FERNANDEZ, A, i ORTEGA, R, *Demos II, Historia Universal Moderna y Contemporánea*, Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1970.
- TEJEDOR, J, *Historia Moderna y Contemporánea y de España*, Barcelona: Casals, 1970.
- TORTAJADA, J, i SEGURA, M, *Historia Moderna y Contemporánea Universal y de España*, Madrid: Ed. Ruiz, 1970.
- VERGÉS, D, *Cives, Historia Moderna y Contemporánea*, Barcelona: Teide, 1970.
- VICENS, J, et al, *Emporion II, Historia Universal Moderna y Contemporánea*, Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1970.
26. *Vegis*: RAHOLA, F, "Com va començar l'aventura editorial", A: *L'Aveng*, 1985, núm. 83, pàg. 37.
27. RAHOLA, F, et al, *Apto, Introducció al Bachillerato*, Barcelona: Teide, 1962.
28. En converses mantingudes amb el senyor Frederic Rahola i d'Espona, durant el febrer i març del 1991, van ser-me referides nombroses informacions sobre els objectius de l'editorial i les diferents estratègies emprades. El sorteig de la censura era sempre l'aspecte més problemàtic ja que s'havia de partir d'una autocensura de base per intentar col·locar després el màxim possible. El tira i afluixa amb els responsables del ministeri sovint era complexe i quasibé mai per escrit, els suggeriments de modificacions es feien normalment de manera directa i verbalment. Al respecte del nivell intel·lectual delsensors es il·lustratiu que es fes una amonestació al Sr. Rovira i Virgili, per l'orientació de la història que feia en un llibre de divulgació publicat per l'editorial (ROVIRA I VIRGILI, A, *Història de Catalunya (tria d'episodis)*, Barcelona: Teide, 1968).
- Pel que fa al llibre *Apto*, el Sr. Rahola va dedicar-hi un gran esforç de recursos, analitzant diferents models i propostes europees, aprofitant sobre tot els contactes i l'intercanvi amb l'editorial Agostini de Novara.
29. *Apto*, pàg. H. 51.
30. En certa manera el mestratge exercit per Vicens Vives es fa patent.

31. *Apto*, pàg. H, 50.

32. Hi ha una part de contingut considerable dedicada a la història medieval de Catalunya i Aragó.

Es destaquen els orígens francs de la "reconquesta" a Catalunya i els papers de Guifré, Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, Alfons el Bataller i Alfons II. El paper el monestir de Ripoll, Les conquestes de Jaume I i Pere el Gran i se'n parla a bastament de l'expansió política i comercial per la Mediterrània. S'explica també el Compromís de Casp. El capítol de la unió dinàstica també es salva amb una crta dignitat;

"Al morir Juan II de Aragón hereda sus reinos su hijo Fernando. Se produce entonces la unidad nacional, pues Fernando era ya rey de Castilla por su matrimonio con Isabel I..."
Apto, pàg. H, 29.

També resulta interessant la descripció de la Guerra dels Segadors:

"Las sublevaciones más graves fueron las de Cataluña y Portugal. Ambas conenzaron en el mismo año, en 1640; la de Cataluña pudo ser dominada después de doce años de luchas, pero no la de Portugal, que se separó definitivamente de España..."
Apto, pàg. H, 36.

La Guerra del Francès també toreja la censura, d'una banda s'exalta la figura de napoleó *"Un hombre excepcional, un general extraordinario, Napoleón Bonaparte, se hizo cargo del poder en Francia"* (*Apto*, pàg. H, 43); d'altra es destaca el paper dels anglesos com artífexs de la victòria militar: *"Los ingleses, enemigos de napoleón, enviaron a España tropas de ayuda, al frente de las cuales estaba el general lord Wellington... Las tropas hispano-inglesas le vencieron en los Arapiles y más tarde en Vitoria y San Marcial..."* (*Apto*, pàg. H, 44). De la segona meitat del XIX i del segle XX, tractades de manera molt resumida, se'n destaca la industrialització de Catalunya, el tren Barcelona-Mataró i figures com Prim, Gaudí, Rusiñol, Enric Granados o Josep Clarà.

33. L'editorial Teide va publicar nombrosos llibres i materials complementaris dels llibres de text, la tipologia del material pot consultar-se a: EDITORIAL TEIDE, 1942/1992, 50 anys, Barcelona; Teide, 1992.

34. "Algunes editorials poderoses, com ara Anaya o Santillana van guanyar parcel·les de mercat, a partir dels anys 70, oferint generoses comissions a directors de centres. Mes tard ja no eren compensacions directes allò que s'oferia als directors, sinó equipaments diversos per a les centres". Conversa amb les srs. D, G, B, i J, S, F, venedors de dues editorials de Barcelona.

35. Al respecte l'experiència de l'autor del present treball es notable, tot i que el període ja era democràtic i amb els socialistes en el poder (1984). Durant setmanes vaig tenir l'oportunitat de mantenir una dura pugna amb el ministeri a propòsit de l'aprovació del llibre de Ciències Socials de 5è *Comba* fent extensives llargues argumentacions a propòsit de la visió plurinacional de l'Estat que es donava en el llibre. El Ministeri va aconseguir alguns guanys, com ara la supressió d'un mapa lingüístic de l'Estat, però bona part de l'obra, tot i que retallada, va poder mantenir-se.

36. Cal destacar que durant el període d'implantació de la LGE editorials com Anaya, Teide o Vicens Vives van aconseguir una molt bona qualitat d'il·lustració. Contradictòriament, una de les editorials més poderoses, Santillana, sempre va patir déficits importants en aquest aspecte. Deficiències que no van hipotecar la seva implantació en el mercat.

37. BATLLORI, R, et al, *Las Ciencias Sociales a la Segunda Etapa d'EGB*, Barcelona; Rosa Sensat-Edicions 62, 1981.
CASAS, M, et al, *Ciencias Sociales a la Primera Etapa d'EGB*, Barcelona; Rosa Sensat-Edicions 62, 1979.
38. El grup medular de ciències socials de Rosa Sensat va passar a col·laborar amb l'editorial Casals.
39. Una part dels autors vinculats a Rosa Sensat van formar part posteriorment dels equips de treball de l'Editorial Onda.
40. Joaquim Prats i Gonçal Zaragoza.
41. Vegis al respecte;
GERMANIA 75, "Un proyecto experimental de didáctica de la historia para 1º de Bachillerato", A; *Revista de Bachillerato*, 1978, núm. 5, pàg. 41-47.
42. El seminari de didáctica de la història de l'ICE de l'Autònoma va estar compost per:
Antonia del Baño, Jesús Domínguez, Camino García, Mª Antonia Loste, Milagros Martínez, Joaquim Prats, Joan Santacana, Imma Socías, Gonzalo Zaragoza, Alguns dels seus components tot i la crítica al llibre de text, n'acabarien fent, així Joaquim Prats va col·laborar amb Anaya, Gonçal Zaragoza amb Teide i Joan Santacana amb SM.
La primera versió editada del projecte 13-16 es va fer a l'ICE de l'autònoma;
SEMINARIO DE DIDACTICA DE LA HISTORIA, *Hacer historia, primera fase de investigación*, Barcelona; ICE-UAB, 1981.
43. D'ençà el 1979 l'Editorial Teide ja va començar a publicar llibres d'EGB en català. Els de BUP van trigar mes, la petita Editorial Serpa va ser pionera en aquest sentit publicant el primer llibre d'història en llengua catalana per a primer de BUP; CAMPAS, J, et al, *Curs d'Història de les Civilitzacions*, Barcelona; Ed, Serpa, 1981.
44. Barcanova va comptar en el camp de les socials amb autors com Antoni Zabala i Francesc Imbernón motors de la revista *Guix*; F.X. Hernández, M. Fernández, etc.
45. Pràcticament tots els components amb més responsabilitat en diversos medis alternatius (Rosa Sensat, Guix, Germania 75, etc) van acabar fent llibres de text, Barcanova, Teide, Casals, Onda i també Anaya es nodririen d'autors que havien estat cívics amb el llibre de text. D'altra banda, la reconversió va forçar als autors (a fi de justificar-se en una certa coherència) a dissenyar llibres rupturistes en forma i continguts que tenien poc a veure amb els llibres de text clàssics.
46. Teide i Onda van fer sengles projectes de socials per a segona etapa amb un caràcter interdisciplinari, basat en grans inclusors i en línies de desenvolupament.
47. Constatats els pobres resultats, per a la segona etapa d'EGB, de la Col·lecció Graó, l'Editorial Teide va iniciar un nou replantejament més conservador en vistes a adequar-se a la realitat del mercat.
48. Vegis al respecte; GRUPO CRONOS (coord), *Proyectos de enseñanza de las ciencias sociales (Educación Secundaria Obligatoria)*, Salamanca; Amarú Ediciones, 1991.

49. Vegis al respecte; HERNANDEZ, F. X.; SANTACANA, J. "El futuro de la historia en la reforma educativa", A; *Aula de innovación educativa*, 1992, núm. 8, pág. 37-40.

50. L'ordre de *Fiscalización de libros de enseñanza* (BOE, 4-9-1936), deia textualment:

"La gestión del Ministerio de Instrucción Pública, y especialmente, de la Dirección General de Primera Enseñanza, en estos últimos años, no ha podido ser más perturbadora para la infancia. Cubriéndola con un falso amor a la cultura, ha apoyado la publicación de obras de carácter marxista o comunista, con las que ha organizado bibliotecas ambulantes y de las que ha inundado las escuelas, a costa del Tesoro Público, constituyendo una labor funesta para la educación de la niñez.

Es un caso de salud pública hacer desaparecer todas esas publicaciones, y para que no queden ni vestigios de las mismas, la Junta de Defensa Nacional ha acordado:

Primero, Por los Gobernadores Civiles, Alcaldes y Delegados gubernativos se procederá, urgente i rigurosamente, a la incautación y destrucción de cuantas obras de matiz socialista o comunista se hallen en bibliotecas ambulantes y escuelas.

Segundo, Los Inspectores de Enseñanza adscritos a los Rectorados autorizaran, bajo su responsabilidad, el uso en las escuelas únicamente obras cuyo contenido, responda a los santos principios de la religión y de la Moral Cristiana, y que exalten con sus propios ejemplos el patriotismo de la niñez."

51. DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, SECRETARIA GENERAL, *Material didàctic i llibres de text autoritzats per resolució de la Comissió Mixta MEC-Generalitat 1979-1980*, Barcelona; Departament d'Ensenyament, 1981.

52. GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, *Material didàctic i llibres de text autoritzats*, Barcelona; Departament d'Ensenyament, Secretaria General, 1983.

53. GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, *Material didàctic i llibres de text autoritzats*, Barcelona; Departament d'Ensenyament, Secretaria General, 1984.

54. GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, *Material didàctic i llibres de text autoritzats, Pre-escolar, EGB i alfabetització d'adults*, Barcelona; Departament d'Ensenyament, Secretaria General, 1986.

GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT, *Material didàctic i llibres de text autoritzats, Batxillerat, Formació Professional CDU*, Barcelona; Departament d'Ensenyament, 1986.

55. DECRET 69/1993 de 23 de febrer, pel qual es regula el procediment i règim d'homologació de llibres de text i altres materials curriculars, D.O.G.C. núm. 1722, 17-3-1993.

CAPÍTOL 9. CRITERIS D'ANALISI DELS CONTINGUTS D'HISTÒRIA EN ELS LLIBRES DE TEXT

Problemes generals i criteris d'anàlisi. Característiques de la mostra. Característiques del qüestionari. Criteris de codificació.

PROBLEMES GENERALS I CRITERIS D'ANALISI

Establerta la importància dels llibres de text en els processos d'ensenyament-aprenentatge, l'anàlisi dels continguts d'aquests pot esdevenir un element fonamental per: establir el pes de la història respecte als continguts globals de les ciències socials; establir la importància de la història contemporània respecte a d'altres etapes de la història i respecte als continguts globals de socials; establir la importància de la història contemporània de Catalunya i d'altres continguts d'història de Catalunya respecte al conjunt de la història i al conjunt global de les ciències socials.

L'aproximació als continguts dels llibres de text implica una problemàtica complexa i més tenint en compte els objectius de la present recerca. En principi calia considerar com analitzar els continguts històrics en els llibres a fi d'obtenir informació representativa del tractament a primària i secundària. Per tant, s'havia d'establir amb quins criteris de periodització es consideraria la història a analitzar. Hem partit d'una divisió convencional de les etapes de la història considerant sempre quatre grans blocs: la prehistòria i la història antiga agrupades, la història medieval, la història moderna i la història contemporània. Certament que és una agrupació convencional i discutible però no hi ha dubte que segueix essent usada majoritàriament i bona part dels

llibres de text continuen articulant els seus continguts a partir d'aquesta convencionalitat, tot i que no té massa significativitat didàctica. A partir de la definició de les diferents etapes a tractar caldria mesurar, a partir d'aspectes quantificables, la importància atorgada a cadascuna de les etapes en cada llibre. De manera complementària calia quantificar el pes específic dels continguts d'història de Catalunya en cadascuna de les etapes històriques, a fi de veure el pes relatiu dels continguts d'història contemporània de Catalunya respecte al conjunt dels continguts d'història i respecte als continguts d'història de Catalunya. Finalment, també calia detectar aquells fets, conceptes, llocs comuns, o fins i tot mites, més habituals en la història de Catalunya, a fi d'intentar copsar aspectes més ideològics en les propostes històriques explicitades; per dir-ho d'una altra manera, quina imatge o representació de la història de Catalunya es donava als alumnes.

Per tant, un dels problemes principals era precisament tractar de fixar un qüestionari adient als objectius de la recerca. Calia més que una anàlisi estrictament subjectiva o ideològica, avançar cap a un tipus d'anàlisi més quantitativa i el més objectiva possible.

En aquest sentit s'ha procedit a consultar diferents treballs de bibliometria a la recerca de models que, totalment o parcial, poguessin tenir-se en compte com a punt de referència. El nombre de treballs en aquest sentit que centrin el seu objecte d'estudi en la geografia o la història és encara escàs, tant a escala internacional com a escala de l'Estat espanyol. Passem a continuació a relacionar els treballs que s'han tingut en compte a l'hora de dissenyar un qüestionari propi.

La bibliografia europea al respecte és certament restringida, llevat del cas italià. Cal tenir present que a Itàlia, durant els anys setanta i inicis dels vuitanta va haver-hi un fort procés d'impugnació

del llibre de text com a manual únic, protagonitzat, sobretot, pel M.C.E.. De resultes de la preocupació al respecte va sorgir una nova generació de llibres de text i de llibres d'aula (1), a banda d'una bibliografia relativament abundosa sobre anàlisi de llibres de text. Entre altres hem tingut en compte el treball d'Antonio Brusa (*Guida al manuale di storia. Per insegnanti della scuola media*) (2), és un treball notable que té com a finalitat facilitar pautes per a què els docents analitzin llibres de text i en facin una explotació didàctica. Es proposen diversos nivells d'anàlisi per aproximar el caràcter de capítols, unitats, exercicis, activitats, il·lustracions, etc., així com diferents sistemes gràfics a partir de diagrames i esquemes per ordenar la informació. Els aspectes més interessants i que en certa manera hem tingut en compte en la nostra recerca han estat els referents a la lectura selectiva i a diferents operacions de classificació (3). El mateix autor va publicar un petit estudi sobre els llibres de text d'història a la Llombardia que també hem tingut en compte, treball interessant si pensem en un cert paral·lelisme existent, en alguns aspectes, entre Catalunya i la Llombardia (4).

També s'han tingut en compte les aportacions de S. Cuarracino (5), molt útils a l'hora de definir el paper de la il·lustració; d'A. Calvani (6) interessants pel que fa al paper dels personatges i imatges; de D. Carpanetto (7); de V. Deon (8); de F. Rossi (9); de G. Ricuperati (10) i d'E. Quarenghi (11). S'han contemplat també alguns treballs europeus que per la metodologia emprada podien representar un precedent per a la recerca (12).

Finalment, també s'ha procedit a la revisió dels diferents treballs publicats a l'Estat espanyol amb consideracions bibliomètriques. En aquest sentit cal destacar el treball coordinat per H. Capel sobre el llibre de geografia a Espanya entre el 1800 i el 1939, així com la tesi inèdita de J. G. Puchol sobre els llibres d'història en el

mateix període (13). Els treballs es centren, però, en una recopilació dels diferents llibres de text i materials editats al període. El tractament quantitatiu s'aplica al conjunt d'obra, sense analitzar o quantificar els continguts de cadascuna.

Més interessant des de la nostra perspectiva resulta el treball realitzat, a finals dels setanta, per un grup de catedràtics d'història d'instituts espanyols: J.A. Alvarez, I. Cal, M^a. C. Gonzalez i J. Haro, centrat en l'estudi de la història en els llibres de text del batxillerat entre el 1938 i el 1975 (14). L'estudi es centra, però, en l'anàlisi ideològica d'una bona mostra de textos, sense incloure, tanmateix, un estudi quantitatiu.

El treball de Rafa Valls, a propòsit de la interpretació de la història d'Espanya en el batxillerat franquista (15), parcialment aporta una metodologia d'anàlisi, centrada en la quantificació de pàgines, que ha estat molt útil a l'hora de confeccionar el qüestionari de la recerca (16).

També ha estat molt útil el model d'anàlisi quantitativa de llibres de text utilitzat en el treball de M. Argibay, G. Celorio i J.J. Celorio, a propòsit del tractament de l'educació per al desenvolupament en els llibres de text escolars emprats al País Basc (17). La proposta d'anàlisi dels llibres de text compta amb la quantificació del percentatge de pàgines i el percentatge d'il·lustracions, per la qual cosa ha estat una aportació interessant a l'hora d'introduir precisions en el qüestionari (18).

Finalment, també s'ha tingut en compte el treball de N. Denia, J. Giró i J.M. Navarro pel que fa a l'anàlisi d'elements etnocentristes en els manuals escolars d'història, tot i que el treball es centra en el caràcter ideològic dels textos sense fer-ne una aproximació quantitativa (19).

A banda dels treballs centrats en les ciències socials, també s'han consultat treballs generals sobre el llibre de text, elaborats des del punt de vista de la psicologia i la pedagogia (20).

En cap dels casos els models d'anàlisi emprats resultaven satisfactoris, excepte en algun aspecte parcial, per a aplicar a la present recerca. Per tant, calia avançar cap el disseny d'un nou tipus de qüestionari, sense comptar amb precedents previs. D'altra banda, l'únic precedent a Catalunya, quant a temàtica d'estudi, havia estat l'informe sobre la imatge de Catalunya en els llibres de text, encarregat per la Conselleria de Cultura a l'historiador Agustí Colomines (21). Aquest treball, però, tot i aproximar una valoració general sobre el caràcter dels continguts d'història de Catalunya, des del punt de l'anàlisi ideològica dels continguts, no contemplava una aproximació quantitativa.

El disseny d'un qüestionari d'anàlisi dels diferents llibres de text seleccionats ha estat, doncs, un dels problemes més importants en la resolució de la recerca.

L'altre gran problema consistia a definir la mostra a analitzar, si tenim present el dilatat període objecte de recerca (1970-1980). Calia, doncs, tenir en compte diferents variables i possibilitats alhora de marcar un criteri.

D'entrada apareixien problemes greus i dificultats per seleccionar una mostra amb mínimes garanties. Es va optar, d'entrada, per limitar els cursos a analitzar. Era del tot irrellevant analitzar els llibres de 1er i 2on d'EGB ja que, menys alguns casos, en general en aquests cursos no existien continguts d'història de cap mena. En canvi a partir del tercer curs d'EGB sí que apareixien d'una manera més sistemàtica continguts d'història. Semblava prudent, per tant, iniciar l'estudi en els llibres de tercer d'EGB i finalitzar

l'aproximació de la primària en el 8è. Això permetia copsar el pes dels continguts d'història i d'història de Catalunya en l'ensenyament obligatori. Recordem que la implantació de l'ensenyament obligatori fins els setze anys ha quedat legislat en un període posterior a l'estudiat i en el marc de la LOGSE. Vam decidir, doncs, analitzar els llibres corresponents a 6 cursos de primària.

Pel que fa a la secundària, quedava clara la necessitat d'incloure els cursos de batxillerat. La problemàtica sorgia en la necessitat, o no, d'incloure en l'estudi els cursos de formació professional. Atès que els continguts d'història en la formació professional, concretats en la macro-assignatura de formació humanística tenien molt poc pes específic, vam decidir centrar la recerca únicament en els llibres corresponents als tres cursos de batxillerat. D'altra banda, l'oferta de llibres de text d'humanística de les editorials catalanes era inexistent. També vam prescindir del COU ja que en aquest curs la història és una assignatura optativa amb clara finalitat propedèutica.

La decisió sobre els cursos de batxillerat a estudiar també implicava un problema subsidiari, en referència i equiparació a la bàsica. A l'EGB la història apareixia immersa en el conjunt d'una sola assignatura: les Ciències Socials. Contràriament, en el BUP hi havia una assignatura clara d'història en el primer curs, la Història de les Civilitzacions i de l'Art; una assignatura clara de geografia en el segon curs, Geografia Humana i Econòmica, i una assignatura mixta de geografia i història en el tercer: Història i Geografia d'Espanya i dels Països Hispànics.

Atès que un dels objectius era precisament ponderar el pes de la història dins el conjunt de les matèries socials, vam decidir efectuar el còmput global dels continguts dels llibres dels tres cursos de batxillerat, incloent-hi l'anàlisi dels llibres de geografia

(que puntualment també tractaven temàtiques de caràcter històric). D'aquesta manera podíem avaluar la correlació geografia-història en el batxillerat i unificar el plantejament d'anàlisi amb el d'EGB. La resultant permetria, d'aquesta manera, aproximar el pes de les diferents etapes de la història respecte al conjunt de les ciències socials en els diferents llibres de la EGB i el BUP. La separació entre primària i secundària permetria, d'altra banda, diferenciar quan es considerés oportú les dades generals d'ambdós cicles i les de cadascun dels cicles i, sobretot, de l'ensenyament obligatori quan es considerés convenient.

L'altra dificultat era, òbviament, seleccionar editorials i llibres a fi d'aconseguir una mostra representativa i alhora viable, és a dir, que existissin els materials necessaris objecte d'estudi. En aquest aspecte sorgeixen una multiplicitat de variables que dificulten la selecció de la mostra. D'una banda, el caràcter de les editorials. En el mercat català incideixen, entre el 1970 i el 1990, editorials catalanes, radicades a Catalunya, i editorials de fora de Catalunya que tenen incidència en el mercat català. A partir d'aquí obteníem una variada tipologia: editorials catalanes preocupades per incidir en l'especificitat catalana; editorials de fora de Catalunya preocupades per incidir en l'especificitat catalana; editorials catalanes no preocupades per l'especificitat catalana i amb productes genèrics per al conjunt del mercat estatal; editorials de fora de Catalunya no preocupades per l'especificitat catalana però amb incidència comercial a Catalunya etc.

A banda d'aquestes variables n'hi havia d'altres: editorials petites, mitjanes i grans amb diferents quotes de mercat. Editorials vinculades a l'ensenyament religiós, editorials eclèctiques o bé editorials marcades per una voluntat progressista, etc.

Una dificultat afegida estrema en l'enorme quantitat de llibres que sobre Socials s'han publicat amb incidència a Catalunya, al llarg d'un període dilatat i canviant. S'ha de dir, com es manté al llarg d'aquest treball, que els canvis operats en l'orientació dels llibres de text va ser mínima malgrat l'important conjuntura política. Ara bé, el fet que els canvis no fossin ni importants ni fonamentals, no vol dir que no n'hi haguessin. Les modificacions de les successives edicions o versions dels llibres de text a fi d'adaptar-se a les tendències d'un mercat canviant, o bé per tal d'adequar-se mínimament a la nova estructura de l'estat (22), va provocar múltiples canvis en les reedicions o en les noves versions. Per dir-ho d'una altra manera, un mateix llibre, o un llibre que respongués a un mateix títol o autors podia tenir canvis prou significatius en les seves diferents edicions. D'altra banda, les transformacions accelerades del mercat, l'augment de la competència, sobretot en les expectatives de reforma, va provocar, fins i tot, que diferents editorials mantinguessin línies o col·leccions paral·leles a fi d'adaptar-se millor a les necessitats del mercat. Tanmateix la "vida" del llibre de text va escurçar-se significativament en el període estudiat. A principis del període estudiat un llibre de text podia tenir unes expectatives de vida de deu anys. En el darrer període estudiat, a finals dels anys vuitanta, la vida del llibre de text s'havia escurçat dramàticament a uns cinc anys per terme mitjà. Les exigències d'un disseny canviant, la necessitat de respondre amb nous continguts a les exigències del mercat, impulsava la necessitat continuada i quasi permanent d'oferir nous productes al mercat.

De tot aquest conjunt en sorgeix un gran nombre de llibres de text en circulació, al llarg dels anys estudiats, molts d'ells amb diferències mínimes, però diferències al capdavant i diferències importants per mínimes que fossin, si es referien a l'objecte d'estudi d'aquest treball, és a dir, el paper de la història contemporània de Catalunya.

Una breu aproximació quantitativa pot permetre copsar la gran magnitud de material existent. Si considerem, posem per cas, una desena d'editorials importants (Anaya, Santillana, SM, Vicens Vives, Teide, Magisterio Español, Bruño, Miñon, Casals, Everest, Edelweis, etc.), al llarg de vint anys deurien editar llibres per a cadascun dels 6 cursos d'EGB i els 3 de BUP, la qual cosa donaria un total de 90 llibres. Si tenim en compte que, com a mínim, al llarg dels vint anys s'han fet quatre versions per a cadascun dels cursos ja en tindriem 360. Si considerem les variacions introduïdes a les successives reedicions de cada títol ja arribariem com a mínim a 720, i si, a més a més, tenim present que algunes mantenen línies paral·leles, arribariem als 780 llibres diferents. Si aquesta quantitat aproximada hi afegim els llibres aportats per editorials més petites o constituïdes al llarg del període (Barcanova, EDEBÉ, Cruïlla, Grup Promotor, Onda, Andros, etc.) arribariem amb facilitat a la xifra del miler.

Fent una estimació molt genèrica podríem dir, doncs, que al llarg del període 1970-1990, i pel que respecta als sis darrers cursos d'EGB i els tres de BUP a Catalunya hi han incidit un total de llibres diferents que pot estimar-se entre el mig miler i el miler. D'altra banda és del tot impossible avaluar amb precisió l'impacte en el mercat de cadascuna de les editorials, ja que les dades del gremi d'Editors consideren l'alíquota de mercat a partir del conjunt de llibres de text de totes les matèries, venudes per cadascuna de les editorials; la qual cosa fa impossible saber l'impacte real en el camp de les socials. El càlcul de les editorials que més han venut en socials ha de ser forçosament aproximatiu a partir de consideracions subjectives. Es tracta, endemés, d'un univers canviant ja que de vegades una editorial petita ha aconseguit èxits notables en socials posant de moda un determinat llibre. Per tot plegat se'ns presenta un conjunt de variables molt complexes a l'hora de seleccionar la mostra.

Aquestes no són, però, les úniques dificultats. Amb astorament hem pogut comprovar que algunes de les editorials que han col·laborat en la recerca no disposaven d'arxius complets sobre el material produït, essent molts dels llibres difícils de localitzar (23).

El fet d'analitzar llibres localitzables ha estat doncs un condicionant important a l'hora de definir la mostra. També s'ha prioritzat el fet que fossin llibres posteriors al 1979-80 per diferents raons. D'aquesta manera es podia copsar l'impacte de la transició democràtica, després d'un període racnable, i d'altra banda, sobretot en els llibres editats després del 1988, es podia copsar l'impacte de l'ordre de la Generalitat del 1988 que prescrivia la impartició de continguts d'història i geografia de Catalunya.

CARACTERÍSTIQUES DE LA MOSTRA

La mostra seleccionada ha estat la següent:

1) Editorial BARCANOVA. 6 llibres correlatius dels cursos de primària i 3 llibres de BUP:

IMBERNÓN, F.; LOPEZ, F.; ZABALA. *Etnos. Ciències Socials.* 3. Barcelona: Barcanova, 1982.

IMBERNÓN, F.; LÓPEZ, F.; ZABALA, A. *Etnos. Ciències Socials.* 4. Barcelona: Barcanova 1982.

FERNANDEZ, M.; GARCIA, L. *Etnos. Ciències Socials.* 5. Barcelona: Barcanova, 1982 (Edició de 1984).

BORRAS, M.; GARCIA, C.; PORQUERES, B.; ROSET, M.; SOPEÑA, A. *Etnos. Ciències Socials.* 6. Barcelona: Barcanova, 1983 (Edició de 1985).

BORRAS, M.; GARCIA, C.; PORQUERES, B.; ROSET, M.; SOPEÑA, A. *Etnos. Ciències Socials. 7.* Barcelona: Barcanova, 1983 (Edició de 1986).

FERNANDEZ, M. *Etnos. Ciències Socials. 8.* Barcelona: Barcanova, 1983 (Edició de 1988).

GARCIA, M.; GATELL, C.; GÓMEZ, M.; LIÑAN, N.; MOLINERO, F.; PHILIPIN, C. *Albada. Història de les civilitzacions i de l'art.* Barcelona: Barcanova, 1985 (Edició de 1989).

DIAZ, E.; GATELL, C.; GOMEZ, M.; GUTIERREZ, J.M.; LIÑAN, N.; PAGÉS, J.; VARELA, A. *Rella. Geografia humana i econòmica.* Barcelona: Barcanova, 1985 (Edició de 1988).

GARCIA, M.; GATELL, C.; GOMEZ, M.; MARTINEZ, V.; MOLINERO, F.; PHILIPIN, C.; SOLÉ, M.; FERNANDEZ, M. *Sepharad. geografia i Història d'Espanya i dels països hispànics.* Barcelona: Barcanova, 1986 (Edició del 1990).

Barcanova ha estat una editorial important en la història recent del llibre de text a Catalunya. Cal recordar que l'editorial va sorgir en el 1979 amb la voluntat d'impulsar la renovació pedagògica a Catalunya des d'unes posicions ideològiques eclèctiques, tot i que incorporant un bon nombre de pedagogs d'avantguarda. D'altra banda, l'Editorial Barcanova representava un valor afegit, des del punt de vista de la present recerca, ja que l'editorial des del 1983 va passar a ésser controlada pel *Grupo ANAYA*, un dels més importants de l'Estat. En certa manera, Barcanova es va convertir en el braç progressista i català d'ANAYA, condicions que es van considerar òptimes a l'hora d'analitzar com es plantejaven els continguts d'història i d'història de Catalunya. D'altra banda, existia la certesa que en aquest període Barcanova va comptar amb una alíquota de mercat certament important a Catalunya, encara que

impossible de precisar pel que fa al conjunt de les socials en el període referenciat.

2) Editorial Teide. 6 llibres correlatius dels cursos de primària i 3 llibres de cursos correlatius de BUP:

FORTUNY, P. *Baldufa. Ciències Socials 3.* Barcelona: Teide, 1982.

FORTUNY, P.; PARCERISA, A. *Palet. Ciències Socials 4.* Barcelona: Teide, 1983.

HERNANDEZ, F.X.; PARCERISA, A. *Rutlla. Ciències Socials 5.* Barcelona: Teide, 1984.

COMES, P.; HERNANDEZ, F.X. *Ciències Socials. 6 EGB.* Barcelona: Teide, 1986 (Edició de 1989).

COMES, P.; HERNANDEZ, F.X. *Ciències Socials. 7 EGB.* Barcelona: Teide, 1987 (Edició de 1990).

COMES, P.; HERNANDEZ, F.X. *Ciències Socials. 8 EGB.* Barcelona: Teide, 1987 (Edició de 1990).

CASANELLAS, T.; GARCIA, C.; HIDALGO, E.; SOPEÑA, A.; CRUANYES, J. *Història de les Civilitzacions i de l'Art.* Barcelona: Teide, 1989 (Edició de 1990).

FREIXENET, D.; GARCIA, L.; RIBAS, I.; TATCHÉ, E.; TREPAT, C. *Geografia Humana i Econòmica.* Barcelona: Teide, 1988.

DOMENECH, J.; LOPEZ DEL AMO, I.; ZARAGOZA, G. *Pell de brau. Geografia i Història. Ser BUP.* Barcelona: Teide, 1987.

Teide ha estat una editorial important en el món del llibre de text. Volem recordar que va ser pionera quant a renovació pedagògica durant els temps del franquisme, i que a partir dels 80 va iniciar una producció de materials molt agosarada i rupturista. Es tracta d'una editorial catalana molt vinculada tradicionalment a la família Rahola i palesa una ideologia progressista-liberal-catalanista, orientacions que es manifesten amb escreix en el conjunt de la producció editorial. Val a dir que, quantitativament, el pes de Teide en el mercat de primària va disminuir fortament durant la segona meitat dels setanta i els vuitanta, tot i que va mantenir una presència de mercat considerable en el BUP. Amb tot Teide era una editorial que havia d'entrar en la mostra, potser més per raons qualitatives que no pas quantitatives, ja que es tracta d'una editorial catalana, que al llarg de la seva història, ha esdevingut pol de referència obligat per a la producció i renovació d'altres editorials.

3) Editorial Casals, 6 llibres de cursos correlatius de primària:

BATLLORI, R.; BENEJAM, P.; CASAS, M.; DEU, E.; PAGÈS, J.; TORRENTS, A.; VILLANUEVA, M. *Ciències Socials 3*. Barcelona: Casals, 1986.

BATLLORI, R.; BENEJAM, P.; CASAS, M.; DEU, E.; PAGÈS, J.; TORRENTS, A.; VILLANUEVA, M. *Ciències Socials 4*. Barcelona: Casals, 1984.

BENEJAM, P.; BOFILL, R.; DEU, E.; PAGÈS, J.; TORRENTS, A.; VILLANUEVA, M. *Ciències Socials 5*. Barcelona: Casals. 1988.

BATLLORI, R.; BENEJAM, P.; CASAS, M.; DEU, E.; PAGÈS, J.; TORRENTS, A.; VILLANUEVA, M. *Ciències Socials 6*. Barcelona: Casals, 1986.

BATLLORI, R.; BENEJAM, P.; BONET, J.; GARRIGA, J.M.; MARTINEZ, M.; PAGÈS, J. *Ciències Socials 7*. Barcelona: Casals, 1985.

BATLLORI, R.; BENEJAM, P.; PAGÈS, J.; PRIESTLEY, G. *Ciències Socials 8*. Barcelona: Casals, 1986.

Casals va ser durant els anys 70 i durant part dels 80 una editorial emblemàtica de llibre de text, ja que va incorporar autors de socials del moviment de Rosa Sensat. Com a conseqüència es van formular el que serien els primers intents innovadors, escrits encara en castellà, en el camp del llibre de text i en el marc de la llei del 1970. Posteriorment l'equip de Rosa Sensat va continuar la col.laboració amb l'editorial, realitzant noves edicions i nous llibres en català, si bé cal dir que una part dels autors vinculats al moviment van anar a treballar amb la nova editorial Onda. Casals va ser, doncs, una editorial emblemàtica a Catalunya pel fet d'incorporar o traduir a la pràctica part de l'ideari del principal moviment de renovació pedagògica que operava al país. S'han seleccionat, per analitzar, els llibres corresponents a mitjan dels 80, les edicions que es van fer abans que aparegués l'ordre de la generalitat del 1988.

4) Editorial Andros, 6 llibres correlatius de primària :

LÓPEZ, P.; GARCIA, M.J.; SARRIES, E.; SERRA, R. *Tots Junts. 3*. Barcelona: Andros, 1986.

LÓPEZ, P.; QUEROL, C. *Tots Junts. 4*. Barcelona: Andros, 1987 (Edició de 1989).

LÓPEZ, P.; QUEROL, C. *Tots Junts. 5*. Barcelona: Andros, 1988.

VILARÓ, J.; JIMENO, E. *Junts. 6.* Barcelona: Andros, 1989.

BOSCH, M.D.; LEON, E.; VILARÓ, J.; JIMENO, E. *Junts. 7.* Barcelona: Andros, 1989 (edició del 1990).

BOSCH, M.D.; JIMENO, E.; TATARET, F.J.; VILARÓ, J. *Junts. 8.* Barcelona: Andros, 1989.

Andros és una editorial relativament nova, vinculada als sectors de l'ensenyament religiós privat i relacionada amb un gran grup editorial en el qual també hi participa l'editorial Magisterio Español. Es tracta, doncs, d'una editorial de fora de Catalunya, vinculada a l'ensenyament religiós, però que és molt important en la panoràmica educativa catalana. Les edicions seleccionades estan fetes, però, en llengua catalana i copen les directrius de l'ordre de la Generalitat del 1988. Es tracta doncs d'uns casos oportuns per valorar la capacitat d'adaptació al mercat català d'una editorial de fora de Catalunya tot incorporant llengua i continguts catalans.

5) Editorial Magisterio Español, 3 llibres de cursos correlatius de BUP.

ANDRÉS, J.; ZABALO, J.; OLABARRI, I. *Historia de las Civilizaciones.* Madrid: Magisterio, 1975.

PLANS, P.; SANCHO, J.M^a. *Geografía, Humana y Económica.* Madrid: Magisterio, 1976 (Edició de 1987).

PLANS, P.; SANCHO, J.M^a.; ANDRÉS, J. *Geografía e Historia.* Madrid: Magisterio, 1977 (Edició de 1989).

Els llibres de Magisterio Español representen a la mostra un determinat sector editorial: el d'aquelles editorials de fora de Catalunya que tenint un cert mercat al país, a través, sobretot, de l'ensenyament privat religiós, no van elaborar materials adaptats (sobretot de BUP on el mercat és més reduït) i mantienien el mateix text a tot l'Estat. Representen el cas de les editorials que han mantingut un tipus de text únic per al conjunt del batxillerat de l'Estat.

El total de la mostra es compon de 33 llibres: 4 de tercer d'EGB, 4 de quart d'EGB, 4 de cinquè d'EGB, 4 de sisè d'EGB, 4 de setè d'EGB, 4 de vuitè d'EGB, 3 de primer de BUP, 3 de segon de BUP i 3 de tercer de BUP. S'intenta reflectir un mosaic representatiu de les diferents tipologies d'editorials i de tipus de llibres. En qualsevol cas, atès el pes de les editorials catalanes i, en certa manera, el caràcter progressista, si més no conjuntural d'algunes d'elles, s'ha de tenir en compte a l'hora de valorar els resultats. Possiblement el tractament de la història de Catalunya estigui sobredimensionat per aquesta raó. És a dir, que ampliant la mostra els resultats referits a la història de Catalunya i a la història contemporània de Catalunya forçosament serien més febles dels que han resultat de l'anàlisi de la present mostra.

CARACTERÍSTIQUES DEL QÜESTIONARI

L'anàlisi dels continguts de la mostra de llibres de text seleccionada s'ha desenvolupat a partir d'un qüestionari de 54 punts que reproduïm tot seguit:

- 1) Títol llibre.
- 2) Nivell.
- 3) Autors.

- 4) Llengua.
- 5) Editorial.
- 6) Ordre d'aprovació.
- 7) Nº total de pàg.
- 8) Nº total de fotos, gravats...
- 9) Nº mapes i plànols.
- 10) Nº dibuixos, recreacions, plantes, seccions.
- 11) Nº de gràfics concebuts com il.lustració.
- 12) Nº total d'il.lustracions.
- 13) Característiques generals del llibre. Plantejament dels temes d'història.
- 14) prehistòria i història antiga, general i de Catalunya.
- 15) Història medieval, general i de Catalunya.
- 16) Història moderna, general i de Catalunya.
- 17) Història contemporània, general i de Catalunya.
- 18) Il.lustració total de prehistòria i història antiga (general i de Catalunya).
- 19) Il.lustració total d'història medieval (general i de Catalunya).
- 20) Il.lustració total d'història moderna (general i de Catalunya).
- 21) Il.lustració total d'història contemporània (general i de Catalunya).
- 22) Fotografies referents a Catalunya.
- 23) Mapes i plànols referents a Catalunya.
- 24) Dibuixos i recreacions referents a Catalunya
- 25) Gràfics referents a Catalunya.
- 26) Relació de fotografies (Ph. Hª antiga de Catalunya).
- 27) Relació de fotografies (Hª medieval de Catalunya).
- 28) Relació de fotografies (Hª moderna de Catalunya).
- 29) Relació de fotografies (Hª contemporània de Catalunya).
- 30) Relació de mapes i plànols (Ph. Hª antiga de Catalunya).
- 31) Relació de mapes i plànols (Hª medieval de Catalunya).
- 32) Relació de mapes i plànols (Hª moderna de Catalunya).
- 33) Relació de mapes i plànols (Hª contemporània de Catalunya).

- 34) Relació de dibuixos i recreacions (Ph. H^a antiga de Catalunya).
- 35) Relació de dibuixos i recreacions (H^a medieval de Catalunya).
- 36) Relació de dibuixos i recreacions (H^a moderna de Catalunya).
- 37) Relació de dibuixos i recreacions (H^a contemporània de Catalunya).
- 38) Relació de gràfics (Ph. H^a antiga de Catalunya).
- 39) Relació de gràfics (H^a medieval de Catalunya)
- 40) Relació de gràfics (H^a moderna de Catalunya).
- 41) Relació de gràfics (H^a contemporània de Catalunya).
- 42) Relació de personatges citats, text principal (Ph. H^a antiga de Catalunya)
- 43) Relació de personatges citats, text principal (H^a medieval de Catalunya)
- 44) Relació de personatges citats, text principal (H^a moderna de Catalunya).
- 45) Relació de personatges citats, text principal (H^a contemporània de Catalunya).
- 46) Relació de fets i conceptes citats, text principal (Ph. H^a antiga de Catalunya).
- 47) Relació de fets i conceptes citats, text principal (H^a medieval de Catalunya).
- 48) Relació de fets i conceptes citats, text principal (H^a moderna de Catalunya).
- 49) Relació de fets i conceptes citats, text principal (H^a contemporània de Catalunya).
- 50) Relació d'elements patrimonials citats, text principal (Ph. H^a antiga de Catalunya).
- 51) Relació d'elements patrimonials citats, text principal (H^a medieval de Catalunya).
- 52) Relació d'elements patrimonials citats, text principal (H^a moderna de Catalunya).
- 53) Relació d'elements patrimonials citats, text principal (H^a contemporània de Catalunya).

54) Altres consideracions.

Els diferents ítems han estat pensats per aplegar informació a propòsit dels diferents temes objecte de recerca. Tot plegat un esforç novedós en aspectes bibliomètrics cara a aproximar un estudi quantitatiu dels continguts dels llibres de text, a la recerca de parcel·les d'una més gran objectivitat en el referent a l'anàlisi dels seus continguts.

En general hi ha dos àmbits que són objecte d'anàlisi: el conjunt de les pàgines amb text i les il·lustracions. Dins del conjunt de les pàgines de text s'ha fet una distinció entre el que són pàgines del text principal, és a dir, del discurs temàtic estructurant del llibre, i després també s'han considerat les pàgines d'exercicis i de textos de caràcter secundari o complementari. D'aquesta manera es podien aproximar millor els objectes de la recerca, és a dir, els continguts generals d'història, d'història de Catalunya i, òbviament, els d'història contemporània de Catalunya.

El criteri "pàgina" en aquestes dues vessants era el més objectiu tot i que presenta algunes limitacions òbvies. D'entrada la pàgina com a magnitud permet comparar unitats definides i tangibles que faciliten una percepció global del pes dels diferents tipus de contingut dins del conjunt d'un llibre. Els inconvenients radiquen en el fet que no totes les pàgines contenen la mateixa quantitat de text, ja que aquest varia segons el tipus i cos de les lletres. Així, pàgines de llibres diferents poden contenir quantitats de text molt variable. Davant d'aquest imponderable podíem assajar d'emprar un altre tipus de mesura de magnitud més petita, com ara el número d'espais, o bé prendre com a referència unitats de superfície. Això, però, hagués suposat una exageració no justificada atenent al tipus de resultats, al capdavall sempre mediatitzats pel factor subjectiu del discurs. D'altra banda implicava disposar d'una infraestructura informàtica i

de recursos en el marc d'un gran equip de recerca. En qualsevol cas, el tipus de recerca bibliomètrica que hem iniciat amb aquest treball pot ésser ampliat i superat en el futur assajant unitats de mesura més precises en atenció a la finalitat de la recerca. Així doncs, la unitat de mesura *estàndard* que hem fet servir ha estat la pàgina, prescindint de la quantitat de superfície impresa i del número de piques existents a cada pàgina.

L'aplicació d'aquest tipus d'unitat no ha estat exempta de dificultats. La progressiva complexitat de les maquetes, sobretot en els llibres de BUP, ha fet molt difícil distingir amb precisió quines eren les pàgines de text principal i quines les pàgines d'exercicis i text complementari. Com a criteri, sempre hem considerat que les pàgines de text complementari o exercicis eren aquelles que apareixien manifestament autònomes dins de les maquetes de lliçons o temes. En algunes ocasions també s'ha fet difícil precisar o destriar els continguts generals dels d'història de Catalunya, és per aquesta raó que sovint hem emprat en el qüestionari el terme de "pàgines estimades".

D'altra banda, i això és un aspecte novedós en bibliometria, també s'han tingut en compte, de manera específica, les il·lustracions. Les raons són múltiples; a ningú se li escapa que l'augment vertiginós de la cultura de la imatge, a partir dels anys setanta, va fer que la il·lustració augmentés espectacularment en els llibres de text. L'augment cal entendre'l en la doble perspectiva d'oferir llibres més atractius, dels quals l'usuari pogués prendre una bona impressió o copsar el seu caràcter simplement fullejant-lo, i de l'altra que, indubtablement, la il·lustració començava a tenir un paper informatiu-formatiu i fins i tot una transcendència didàctica important. Així la il·lustració en el llibre de text complia indistintament un paper "decoratiu", informatiu o didàctic segons els casos, o tots tres a la vegada si era possible.

D'altra banda, i en consonància amb els objectius generals de la recerca, calia copsar no solament quina informació històrica escrita es donava a l'alumne, sinó també quina informació gràfica. En alguns aspectes, i sobretot en el que fa referència al patrimoni històrico-artístic, la consideració de la il.lustració era fonamental, ja que determinades obres s'han d'identificar i reconèixer visualment i és del tot impossible copsar-les amb una simple descripció literària.

La il.lustració també comporta, de manera implícita un alt contingut ideològic: el tipus de fotos, els personatges seleccionats, els monuments exposats contribueixen, òbviament, a donar una determinada representació de la història a divulgar, a fomentar estereotips, etc.

Interessava saber també què és el que mostraven de Catalunya els llibres mitjançant fotos o il.lustracions: quins monuments eren els més repetits, i, per tant, considerats emblemàtics, quines temàtiques eren l'objecte preferent de les fotografies etc. El vell tòpic de que "una imatge val més que mil paraules" és potser també una frase feta de correcta aplicació pel que fa als llibres de text, on, com hem dit, la il.lustració ha anat assolint una creixent funció informativa.

Les il.lustracions no s'han considerat en magnituds superficials sinó simplement atenent la seva tipologia; així hem distingit entre fotografies i reproduccions fotogràfiques de quadres etc.; dibuixos dissenyats expressament per al llibre, mapes, plànols, seccions i també aquelles gràfiques que assolien categoria d'il.lustració en funció de la seva ubicació i criteris de maquetatge. Certament que la no consideració de la magnitud superficial pot induir a una interpretació errònia de les quantitats resultants; en alguns casos hi ha llibres amb poques il.lustracions però que estan extraordinàriament il.lustrats, ja que aquestes són de gran tamany i reflecteixen una gran fidelitat als elements històrics, o bé aporten un

bon tractament didàctic. Hem tractat de pal·liar aquests déficits en els comentaris generals que es palesen al final de cada qüestionari.

Cadascuna de les il·lustracions s'ha codificat convenientment a fi de facilitar el buidatge i organitzar les diferents categories.

D'altra banda, i pel que fa al pes de la història de Catalunya dins dels llibres de text, la quantificació i anàlisi de la il·lustració es presenta interessant comparada amb el pes del número de pàgines. Podia servir per dilucidar una hipòtesi interessant: que molts llibres intentaven emmascarar la manca de continguts textuais d'història de Catalunya amb una il·lustració proporcionalment més abundosa sobre temes catalans.

Pel que fa a l'organització formal del qüestionari, els ítems numerats de l'1 al 12 apleguen informació bàsica descriptiva respecte al títol del llibre, nivell, autors, llengua, editorial, ordre d'aprovació, número de pàgines i número d'il·lustracions.

L'ítem número 13, aplega una interpretació genèrica del caràcter dels continguts d'història; es tracta d'una percepció forçosament breu i subjectiva a fi de copsar quin és l'enfocament que es fa de la història en els llibres.

L'ítem número 14 es centra en l'estudi dels continguts quant a número de pàgines de prehistòria i història antiga. Es consideren el nombre de pàgines del text principal (l'estructurant de lliçons o temes) que hi ha de prehistòria i història antiga, així com el nombre de pàgines que corresponen als exercicis i textos complementaris. Es fan constar a continuació els percentatges corresponents a cadascuna de les categories respecte al conjunt total de pàgines del llibre. Això permet copsar quin és el pes absolut i relatiu de la prehistòria

i la història antiga respecte al total de continguts d'història o d'altres ciències socials que hi puguin haver en un llibre de text.

A continuació es repeteix la mateixa operació respecte a les pàgines dedicades a la prehistòria i història antiga de Catalunya, calculant, endemés, el percentatge respecte al total de pàgines de prehistòria i història antiga. Les magnituds permeten considerar quin és el pes de la prehistòria i la història antiga de Catalunya respecte al conjunt de pàgines de prehistòria i història antiga, i també avaluar el pes específic de la prehistòria i història antiga de Catalunya respecte al número total de pàgines del llibre.

En els ítems 15, 16 i 17 es repeteixen les mateixes operacions, però prenent com a referent, consecutivament, la història medieval, la història moderna i la història contemporània. Les dades obtingudes permeten comparar quin és el protagonisme que s'atorga als diferents períodes històrics i com juga dins de cadascun d'ells la història de Catalunya. Mentre, el conjunt de les dades permet, òbviament, conèixer quin és el pes específic de les diferents etapes històriques, indistintament en el text principal o en exercicis, respecte al conjunt de pàgines del llibre.

L'ítem 18 quantifica el nombre total d'il·lustracions referents a la prehistòria i la història antiga, distingint entre fotografies, plànols, mapes, dibuixos, i gràfics.

En els ítems 19, 20 i 21 es fa el mateix respecte a les il·lustracions d'història medieval, moderna i contemporània. La informació serveix per copsar quins períodes estan millor o pitjor il·lustrats i quins són els tipus d'il·lustracions predominants, alhora que el conjunt de la informació permetrà, posteriorment, confeccionar gràfiques respecte les proporcions d'il·lustració de

cadascuna de les etapes entre si i en referència al conjunt d'il·lustracions del llibre.

L'ítem 24 es centra en l'estudi quantitatiu del conjunt de fotografies referents a les diferents etapes de la història de Catalunya, indicant el percentatge respecte al conjunt de fotografies de cada període i també el percentatge respecte al total de fotografies de cada llibre.

Els ítems 23, 24 i 25 repeteixen les mateixes operacions, però prenent com a referent els mapes i plànols, els dibuixos i recreacions i els gràfics. La informació permet quantificar i aproximar quin és el tipus d'il·lustració *estàndard* que acostuma a acompanyar els diferents períodes de la història de Catalunya.

L'ítem 26 recull un llistat detallat de totes i cadascuna de les fotografies referents a la prehistòria i història antiga de Catalunya en cadascun dels llibres; cada fotografia va acompanyada d'un codi que permet agrupar i quantificar les diferents tipologies de fotografies així com la seva temàtica.

Els ítems 27, 28 i 29, recullen sengles llistats codificats de les fotografies del llibre, referents, correlativament, a la història medieval, moderna i contemporània de Catalunya.

L'ítem 30 recull un llistat dels mapes i plànols referents a prehistòria i història antiga de Catalunya, convenientment codificats segons la temàtica a què facin referència.

Els ítems 31, 32 i 33 fan referència a la descripció, oportunament codificada, dels mapes i plànols corresponents correlativament a la història medieval, moderna i contemporània de Catalunya.

L'ítem 34 recull el llistat de dibuixos i recreacions existents en el llibre respecte a la prehistòria i història antiga de Catalunya; com en els casos anteriors un codi serveix per identificar la temàtica que tracten.

Els ítems 35, 36, i 37 recullen sengles llistats codificats sobre els dibuixos i recreacions corresponents a la història medieval, moderna i contemporània de Catalunya.

L'ítem 38 recull un llistat dels gràfics referents a la prehistòria i història antiga de Catalunya codificats segons la temàtica a què facin referència.

Els ítems 39, 40 i 41, recullen sengles llistats dels gràfics existents en el llibre sobre història medieval, moderna i contemporània de Catalunya amb el codi corresponent a fi d'identificar la temàtica.

L'ítem 42, recull un llistat dels personatges citats en el text principal, corresponents a la prehistòria i història antiga de Catalunya (òbviament de la història antiga). S'indica el nombre total de vegades que el personatge surt citat en el text. Un codi permet saber el gènere i aquell aspecte en el qual va destacar l'individu en qüestió.

Els ítems 43, 44 i 45 recullen successivament llistats dels personatges citats en els apartats d'història medieval, moderna i contemporània de Catalunya. Es fa constar el nombre de vegades que surt citat cadascun dels personatges i un codi permet situar l'àmbit de referència en el qual es contextualitza el personatge en el llibre.

L'ítem 46 recull un llistat dels fets i conceptes citats explícitament a les pàgines de prehistòria i història antiga del llibre estudiat. S'indiquen també el nombre de vegades que cada concepte o fet és citat explícitament. Un codi dóna, endemés, el caràcter del fet o del concepte.

Els ítems 47, 48 i 49 recullen correlativament sengles llistats dels fets i conceptes citats explícitament en els apartats d'història medieval, història moderna i història contemporània. Es fan constar també el nombre de vegades que cada fet o concepte és citat explícitament, així com un codi de classificació.

L'ítem 50 recull un llistat dels elements patrimonials de prehistòria i història antiga de Catalunya citats explícitament pel seu valor patrimonial històrico-artístic. Es quantifica el nombre de vegades que dit element patrimonial és citat explícitament i també s'aplica un codi amb finalitats classificadores. Les raons per incloure una reflexió sobre el patrimoni són clares ja que el patrimoni adquireix una gran força emblemàtica segons quin tipus de monument s'emfasitzi o prioritzi.

Els ítems 51, 52 i 53 recullen llistats correlatius d'elements patrimonials de la història medieval, moderna i contemporània de Catalunya, es fa constar el nombre de vegades que cada element queda citat explícitament així com un codi per ajudar a l'agrupació i classificació segons un criteri tipològic.

Finalment l'ítem 54 recull consideracions i reflexions diverses sobre el caràcter del llibre, a fi d'ajudar a copsar orientació, forma i estructura.

CRITERIS DE CODIFICACIÓ

A fi de permetre el buidatge i quantificació de les dades vam procedir a donar una codificació complementària. A partir d'un disseny previ i després de contrastar el tipus de dades resultants, es va procedir a l'elaboració del codi definitiu. La codificació també tenia com objectiu possibilitar estudis més amplis, sobre la mateixa mostra, més enllà dels objectius fixats en la present recerca. S'ha utilitzat un codi general, atribuït a cada lletra o agrupació de lletres un determinat concepte. Segons els ítems el codi resultant esdevé més o menys complex. Aquesta solució permetia una lectura més uniforme del treball i agrupacions més flexibles.

CODI GENERAL

- AC Arquitectura civil, utilitzat per tipificar il.lustracions de monuments o restes arquitectòniques o bé conceptes sobre arquitectura.
- AI Arqueologia industrial. Utilitzat per a caracteritzar il.lustracions o conceptes sobre restes arqueològiques industrials.
- AM Arquitectura militar, utilitzat bàsicament per caracteritzar il.lustracions o conceptes.
- AR Arquitectura religiosa, utilitzat per caracteritzar il.lustracions o conceptes patrimonials.
- C Cultura, per a caracteritzar conceptes de caràcter cultural ampli o bé per a tipificar activitats dels personatges molt genèriques en el camp cultural.

- CAM Conjunt arqueològic monumental. S'utilitza bàsicament per caracteritzar il.lustracions sobre restes arqueològiques, principalment del món antic.
- CH Cultura Humanitats. Utilitzat per caracteritzar activitats de personatges amb una activitat d'ampli espectre en el camp de les humanitats.
- CL Cultura-Literatura-Llengua. Utilitzat per tipificar activitats centrals d'un personatge o bé per caracteritzar fets i conceptes
- CM Cultura-Música-Cançó. Utilitzat per caracteritzar les activitats centrals d'un personatge o bé per a tipificar un fet o concepte.
- CMA Cultura Material. Utilitzat bàsicament per caracteritzar les il.lustracions d'objectes i restes materials mobles de qualsevol època.
- D Dona. Utilitzat per singularitzar de manera complementària personatges femenins.
- DE Demografia. Utilitzat principalment per caracteritzar mapes o conceptes.
- E Economia. Utilitzat per a caracteritzar conceptes o personatges, i en alguns casos il.lustracions vinculats a aspectes clarament econòmics.
- ES Escultor-escultura. Utilitzat per a caracteritzar activitats centrals d'un personatge, il.lustracions o bé conceptes patrimonials.

- ESP Esportista-esport. Utilitzat per a caracteritzar activitats centrals d'un personatge o bé fets, conceptes o il.lustracions sobre l'esport.
- F Fotografia. Utilitzat per definir un tipus d'il.lustració.
- FE Fotografia d'època. Utilitzat per definir un tipus d'il.lustració. S'han considerat fotografies d'època les que s'han realitzat fins el 1970.
- GU Geografia-urbanisme. Utilitzat per caracteritzar conceptes i il.lustracions de geografia urbana, o bé les activitats centrals de personatges vinculats a la geografia.
- J Jurídic-jurista. Utilitzat per caracteritzar conceptes o activitats centrals de personatges.
- M Militar. Utilitzat per tipificar fets, conceptes o bé l'activitat central d'un personatge. Utilitzat també per caracteritzar la temàtica d'una il.lustració
- MO Mosaic. Utilitzar per tipificar il.lustracions i conceptes patrimonials.
- NR Noble-rei. Utilitzat per tipificar la característica central d'un personatge, o bé la temàtica d'una il.lustració.

- P Polític-política. Utilitzat per caracteritzar fets i conceptes, per tipificar l'activitat central d'un personatge o la temàtica d'una il.lustració.
- PN Pintor-pintura. Utilitzat per tipificar l'activitat central d'un personatge, la temàtica d'una il.lustració o bé l'àmbit de referència d'un fet o concepte cultural o patrimonial.
- PR Pintures rupestres. Utilitzat bàsicament per caracteritzar il.lustracions o bé fets i conceptes patrimonials.
- R Religió-religiós. Utilitzat per tipificar l'activitat central d'un personatge o bé determinats aspectes factuais o conceptuals.
- RA Restes arqueològiques. Utilitzat principalment per tipificar il.lustracions.
- RDQ Reproducció de document o quadre. Utilitzat per denominar il.lustracions.
- S Social. Utilitzat a bastament per caracteritzar fets i conceptes, activitats centrals de personatges en un sentit ampli (dirigents populars, sindicalistes, bandolers socials, etc.). També s'ha utilitzat per caracteritzar algunes il.lustracions.
- TC Tecno-científic. Utilitzat per tipificar fets i conceptes o bé l'activitat central d'un personatge. En alguns casos s'ha fet servir per caracteritzar temàtiques d'il.lustracions.

- UA Urbanisme-arquitectura. Utilitzat principalment per tipificar l'activitat central d'un personatge o bé per caracteritzar un fet o cconcepte.
- VQ Vida quotidiana. Utilitzat per tipificar la temàtica d'il.lustracions.

Cal entendre la codificació com una eina d'aproximació molt relativa no exempta de problemes. En moltes ocasions la codificació atorgada a personatges, fets, il.lustracions etc. és òbviament discutible. Sempre s'ha intentat fer interpretant aquells aspectes que s'emfasitzaven o que semblaven emfasitzar-se en el llibre de text. És a dir, intentant interpretar o interpretant la intenció de l'autor.

En algunes ocasions sorgien personatges que es podien codificar de diferent manera; així, per exemple, Ramón Llull pot considerar-se indistintament com a autor literari, filòsof, religiós o científic. Sempre hem intentat reflectir en el codi allò que l'autor destacava del personatge. En el cas de la història contemporània també apareixien personatges complexos, difícils de classificar com ara Torras i Bages (religiós, polític, pensador...) o Ferrer i Guardia (acció social, cultura, política, anti-política?); amb més o menys fortuna s'ha codificat intentant seguir l'orientació del text.

El mateix podríem dir respecte a determinats conceptes i fets o fins i tot de les il.lustracions. Així, per exemple, el quadre de Ramon Casas "La carrega", que apareix sovint en la iconografia contemporània acostuma a posar-se més per a il.lustrar una situació social que no pas com a exemple de la pintura del període modernista. Quan això ha estat així, la il.lustració s'ha codificat en funció de la seva intencionalitat d'història social.

CAPÍTOL 9. NOTES

1. En aquest sentit els llibres de la *Nuova Italia Editrice*, editorial vinculada al M.C.E., van ser els més representatius.
2. BRUSA, A, *Guida al manuale di storia, Per insegnanti della scuola media*, Roma; Editori Riuniti, 1985.
3. *Ibidem*, pàg. 16-32.
4. BRUSA, A, *Analisi dei Manuali*, Milà; Storia in Lombardia, 1985, núm. 5.
Vegis també; BRUSA, A, "Il libro di storia e la programmazione nella secondaria inferiore", A; *Biblioteca scolastica e didattica*, Esperienze e proposte a cura del CIDI, Roma, 1980, pàg. 42-67.
5. De l'extensa obra de Scipione Guarracino hem tingut en compte en aquesta ocasió els treball referents a llibres d'aula i llibres de text:

GUARRACINO, S, *Guida alla storiografia e didattica della storia, Per insegnanti di scuola media e superiore*, Roma; Editori Riuniti, 1983.
GUARRACINO, S, "Nuovi manuali e immagine della storia", A; *Riforma della scuola*, 1978, núm. 5, pàg. 57-61.
GUARRACINO, S, "Storie di manuali e manuali di storia", A; *Formazione*, 1981, núm. 0/1, pàg. 4-16.
6. CALVANI, A, "La storia personalizzata", A; *Riforma della scuola*, 1979, núm. 26, pàg. 30-32.
CALVANI, A, "Immagine della storia", A; *Riforma della scuola*, 1979, núm. 26, pàg. 46.
7. CARPANETTO, D.; CERRARO, D.; GASTALDI, F. "Editoria e insegnamento della storia", A; *Italia contemporanea*, 1977, núm. 128, pàg. 57-90.
8. DEON, V, "Analisi linguistica di alcuni testi de storia per la scuola dell'obbligo", A; *Protagonisti*, núm. 4, pàg. 29-56.
9. ROSSI, F. "I manuali di storia nella scuola media", A; *Formazione*, 1983, núm. 2-4, pàg. 6-8.
10. RICUPERATI, G. "Tra didattica e politica; appunti sull'insegnamento della storia", A; *Rivista de storia contemporanea*, 1972, núm. 4, pàg. 496-516.
RICUPERATI, G, "Sotoriografia e insegnamento della storia", A; *Passato e presente*, 1982, núm. 2, pàg. 183-200.
11. QUARENGHI, E, "Per una discussione sul significato e l'uso della immagine fotografica come strumento per la ricostruzione della storia contemporanea", A; *La storia; fonti orali nella scuola*, Venezia; Ed. Manilo, 1982, pàg. 237-244.

12. FRIEDBURG, L.; VON HUBNER, "Immagine della storia e socializzazione politica", A; BARBAGLI, M. (coor), *Scuola, potere e ideologia*, Bologna; il Mulino, 1972, pàg. 271-174.
 CONSEIL d'EUROPE, *La religion dans les manuels scolaires d'histoire en Europe*, Estrasburg; Conseil d'Europa, 1974.
 UNESCO, "Conversaciones franco-españolas para la revisión bilateral de los manuales escolares de Historia", A; *Hispania*, 1963, núm. 101.
13. CAPEL, H.; SOLE, J. i URTEAGA, L. *El libro de geografía en España (1800-1939)*, Barcelona: CSIC-Publicacions Universitat de Barcelona, 1988.
 GARCIA PUCHOL, J.A. *El libro de historia en España*, Tesi doctoral inedita, dirigida per H. Capel, Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona, 1991.
14. ALVAREZ, J.A. et al. "La historia en los textos de Bachillerato (1938-1975)", A; *Revista de Bachillerato*, 1979, núm. 9, pàg. 2-18.
15. VALLS, R. *La interpretación de la Historia de España, y sus orígenes ideológicos, en el bachillerato franquista (1938-1953)*, Valencia; ICE de la Universidad de Valencia, 1984.
16. *Ibídem*, pàg. 44-53.
17. ARGIBAY, M.; CELORIO, G.; CELORIO, J.J. *La cara oculta de los textos escolares. Investigación en Ciencias Sociales*, Bilbao; Servicio Editorial, Universidad del País Vasco, 1991.
18. *Ibídem*, pàg. 209-223.
19. DENIA, N.; GIRÓ, J.; NAVARRO, J.M. *Elements per a una reflexió sobre l'etnocentrisme als manuals escolars d'història*, Barcelona; ICE Universitat de Barcelona-Fons català de Cooperació al Desenvolupament, 1988.
20. APPLE, M.W. *Maestros y texto. Una economía política de las relaciones de clase y sexo en educación*, Madrid; Ed. Paidós-MEC, 1989.
 BINI et al. *Los libros de texto en América Latina*, México; Nueva Imagen, 1977.
 FERNÁNDEZ, M. "El libro de texto en el desarrollo del currículum", A; *Cuadernos de Pedagogía*, 1989, núm. 168, pàg. 56-59.
 IMBERNÓN, F. i CASAMAYOR, G. "Más allá del libro de texto", A; *Cuadernos de Pedagogía*, 1985, núm. 122, pàg. 10-11.
 TORRES, J. "Libros de texto y control del currículum", A; *Cuadernos de Pedagogía*, 1989, núm. 168, pàg. 50-55.
 ZABALZA, M.A. "Problemática didáctica del libro de texto", ponencia presentada en las jornadas de trabajo sobre el libro de texto, organizadas por el Gabinete de Medios Didácticos del Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1985.
21. COLOMINES, A. "La identitat nacional catalana en els manuals d'història espanyols", A; *Cultura*, 1990, núm. 17, pàg. 34-38.
22. Introducció de l'estudi de la Constitució, impacte de l'ordre del 1988, etc.

23. La localització de llibres de text esdevé normalment una tasca difícil. Es un tipus de llibre d'interès conjuntural que difícilment acostuma a guardar-se o recollir-se en una biblioteca.

La majoria de les Editorials de llibre de text consultades no disposen d'un arxiu sistematitzat, algunes obres són introbables. La biblioteca especialitzada de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona (Centre de Documentació Històrico-Pedagògica de l'IME) compta amb nombrosos exemplars d'època franquista però té llacunes a propòsit dels períodes més recents. Algunes obres han pogut ésser localitzades a la Biblioteca de les Divisions I i V del campus de Pedralbes de la Universitat de Barcelona. Aquesta biblioteca a recollit entre d'altres el fons de l'antiga biblioteca del Departament de Pedagogia, i els de la biblioteca de l'Escola de Mestres de Pedralbes. Aquesta darrera comptava amb nombrosos llibres de text lliurats regularment per les editorials a fi de promocionar els seus productes.